

Kremnický letopis 2/2014

Úvodné slovo

Milí čitatelia! Práve otvárate 26. číslo časopisu Kremnický letopis (č. 2/2014, 13 kompletných ročníkov). Opäť sme sa Vám v ňom pokúsili priniesť niektoré zaujímavé témy z dejín Kremnice. Prvý príspevok možno využiť aj ako didaktickú príručku k výučbe na kremnických školách, ďalšie načreli do histórie kremnického organárstva, atletiky a múzejníctva. Veríme, že pri čítaní strávite príjemné chvíle!

Mgr. Daniel Haas Kianička, PhD.
predseda o. z. SOS Kremnica

Obsah

s. 4 - 12, *Daniel Haas Kianička:*

Stručné dejiny Kremnice od počiatkov do konca 14. storočia

s. 12 - 15, *Radoslav Ragač:*

Príspevok k biografii kremnického organárskeho majstra Martina Zorkovského staršieho

s. 16 - 22, *Peter Berčík, editor:*

Z histórie atletiky v Kremnici

s. 23 - 26, *Daniel Haas Kianička:*

Pavol Križko a jeho zásluhy o rozvoj múzejníctva na Slovensku, zvlášť v Kremnici

SOS
KREMNICA
OBČIANSKE ZDRUŽENIE

Stručné dejiny Kremnice od počiatkov do konca 14. storočia

Daniel Haas Kianička

Kremnica je vskutku zaujímavým fenoménom. Je to mesto plné histórie – svedectvo o tom podávajú nielen zachované historické stavby, ale aj množstvo písomných prameňov. Zároveň je to mesto plné historických paradoxov. Kremnica zažila nielen obdobia skutočnej slávy, keď bola známa v celej Európe, ale aj obdobia úpadku a stagnácie. Vďaka tejto dvojjednosti dokážeme lepšie *nahmatať* osobitý *pulz* dejín tohto mesta. Mnohé javy z najstarších dejín sa však z minulosti vynárajú len v hrubých obrysoch a my sa musíme zmieriť s tým, že ich v úplnosti nikdy nespoznáme. Pokúsiť sa o to však treba...

Obdobím najväčšej slávy v histórii mesta bolo práve 14. storočie, keď sa tu ťažilo množstvo zlata a v mincovni sa začalo s razbou svetoznámych zlatých florénov – dukátov. Zároveň sa tu vo veľkom uplatnil vplyvný zahraničný, predovšetkým taliansky kapitál. Zlato a florény z Kremnice dokonca ovplyvnili vývoj na svetových obchodných trhoch. Do roku 1400 boli dobudované aj základné stavebné atribúty mesta – námestie a hrad. Od 15. storočia došlo k zmenám. Zlato sa čoraz viac muselo ťažiť v hĺbkach, čo spôsobovalo veľké problémy, produkcia baní postupne klesala. Mesto na rozdiel od predchádzajúceho obdobia začali vojensky ohrozovať vonkajší nepriatelia (husiti, boje o uhorský trón medzi Ladislavom Pohrobkom a Vladislavom I.). Dôležité bolo, že sa Kremnica od prelomu 14. a 15. storočia vymanila spod dohľadu kráľovskej banskej a mincovnej komory a získala plnú autonómiu.

*

Najstaršia písomná zmienka o Kremnici pochádza z roku 1328. V tom roku jej uhorský kráľ Karol I. Róbert udelil mestské privilégia. Dejiny osídlenia údolia kremnického potoka, ako aj samotnej Kremnice sú však určite staršie. Aj keď archeologických nálezov z tejto oblasti je, žiaľ, doteraz veľmi málo, predsa poukazujú na prítomnosť človeka už v dávnej minulosti. V Jastrabej, na juh od Kremnice, boli objavené štiepané obsidiánové nástroje pravého človeka datované do mladšej kamennej doby (6000/5000 až 3200 pred n. l.). Z 10. storočia pred n. l., teda z bronzovej doby, zas pochádzajú dva meče, ktoré boli nájdené neďaleko Hornej Vsi. Do obdobia medzi bronzovou dobou a dobou sťahovania národov (asi 8. stor. pred n. l. až 6. a 7. storočie n. l.) sa zaraďujú nálezy keramiky z lokalít Skala a Pod Skalou v Jastrabej.

Všetko sú to doklady o pohybe ľudí v oblasti Kremnice, žiaľ, nejde však o dôkazy o trvalom osídlení. Viac svetla do problematiky môže vniesť len ďalší systematickejší archeologický výskum.

O tom, že Kremnica jestvovala už v tzv. predprivilegiálnom období (pred rokom 1328), svedčia samotné mestské privilégia. Kremnica sa v nich totiž uvádza ako už existujúca osada zvaná *Cremnychbana* (latinská výslovnosť Kremnychbana, slovenská Kremničbaňa). Pomenovanie zároveň hovorí o tunajšej rozvinutej banskej činnosti. Tú azda dokladá aj nález banského dreva zo štôlne Andrej, ktoré bolo datované metódou rozpadu rádioaktívneho uhlíka do roku 1050 (+/- 50 rokov). Keďže však uvedenej metóde chýba potrebná presnosť, nie je celkom isté, či drevo vskutku pochádza z 11. storočia. Malo by však byť staršie ako samotné mesto. Zdá sa, že o existujúcej banskej tradícii vypovedá aj listina kremnickej mestskej rady z roku 1331. Spomínajú sa v nej totiž banské mlyny, huta a stupy. Výstavba týchto technologicky vyspelých zariadení vo väčšom počte mohla trvať aj niekoľko rokov, preto je možné, že ich začali budovať už krátko pred rokom 1328.

Predprivilegiálne osídlenie dokladá okrem toho kaplnka – karner vystavaná na hradnom návrší pod Krahuľským štítom. Pod hradbou previazanou s touto rotundou boli objavené dve vrstvy hrobov. Aj keď datovanie kaplnky – karnera je v súčasnosti veľmi opatrné (presadzuje sa datovanie až do začiatku až prvej tretiny 14. storočia), viacgeneračné hroby svedčia o pochovávaní v Kremnici určite pred rokom 1328, prinajmenšom na prelome 13. a 14. storočia.

Prvá fáza kolonizácie údolia kremnického potoka siaha hlbšie pred rok 1328. Osídľovanie sa pritom dialo smerom od juhu. Popri slovenskom poľnohospodárskom obyvateľstve (dokladá ho okrem iného samotné pomenovanie Kremnice od slovenského slova kremeň, na ktoré býva naviazané zlato), sem prichádzali už v tom období aj prví nemeckí banskí kolonisti. Toto osídľovanie bolo riadené podľa všetkého zo starších stredoslovenských banských centier, najmä z Banskej Štiavnice, ako aj prostredníctvom panstva Šášov, na ktorom sú doložení Banskoštiavničania ako majitelia pozemkov a kasteláni. Pomenovanie obce Stará Kremnička neďaleko Šašovského hradu prezrádza, že táto dedina existovala už pred vznikom osady *Cremnychbana*. Svedkami smerovania osídľovania z juhu na sever i jeho etnicity sú obce Dolná Ves (*Schwabendorf* = dedina Nemcov) a Horná Ves (*Windischdorf* = dedina Slovákov) ležiace kúsok pod Kremnicou.

*

Ako sa vlastne pôvodná Kremnica stala mestom? Jednoznačne za to vďačí kráľovi Karolovi I. Róbertovi z Anjou. Stala sa súčasťou jeho ekonomických reforiem, a to preto, že sa tu nachádzali veľké overené

zásoby zlata. Kráľ, ktorí prišiel do Uhorska z hospodársky vyspelého Talianska (z Neapola) zreorganizoval uhorské baníctvo i menový systém. Takzvanou zemepanskou banskou slobodou podporil rozvoj baníčenia a zaviedol aj razbu hodnotných zlatých florénov (pred 1326) a strieborných grošov (1329). Rozhodol sa oprieť o zlatú menu keďže cena zlata vo svete v tom období stúpala rádovo až o 30 – 40 %. A práve v rámci týchto súvislosti získala Kremnica mestské výsady. Zároveň tu bola založená mincovňa, ako aj najväčšia z banských a

mincových komôr v krajine, zahŕňajúca územie dvanástich stolíc.

V roku 1328 získala Kremnica nasledujúce dôležité výsady – právo slobodne využívať územie v okruhu dvoch míľ (asi 17 km) právo voľby autonómnej samosprávy na čele s mestskou radou (richtár a jedenásti prisažní), právo, aby boli obyvatelia mesta súdení výlučne vlastným richtárom, ktorý bol za výkon svojej funkcie zodpovedný kráľovi a napokon právo, že mešťanov (tzv. hostí) nesmie zadržiavať nikto v krajine pre dlhy,

**Kráľ Karol I. Róbert z Anjou, miniatúra z Kroniky Jánaz Turca, 1488,
zdroj: Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov IV, 2002...**

ak o tom nerozhodol ich vlastný richtár. Tým sa vylúčilo zasahovanie šľachty do záležitostí mesta. Richtár a prisažní vykonávali svoje funkcie čestne, jediným plateným úradníkom bol dlho iba notár (najstarší doložený sa volal Sifrid /1342/).

Napriek tomu bolo mesto kontrolované aj kráľovskou mocou, dokonca tu v 14. storočí existovala akási zmiešaná kráľovsko-mestská správa, pretože mestské záležitosti v súčinnosti s mestskou radou ovplyvňoval aj zástupca kráľa – prenájomca komory, tzv. komorský gróf. Je zaujímavé, že túto hodnosť nezastávali iba šľachtici, ale aj mešťania, ako tomu bolo napríklad v roku 1379. Najstarším komorským grófom v Kremnici bol Leopold, kastelán hradu Orava, prvým richtárom zas Ján. Nie je vylúčené, že sa spolu so skupinou vplyvných ťažiarov zúčastnili na kráľovskom dvore na rokovaní o udelení mestských výsad pre Kremnicu. Rozhodne však boli lokátormi, vytyčovateľmi pôdorysu novozaloženého mesta. Mesto a kráľovská komora mali spočiatku rozdielny mechanizmus odvolacích súdnych inštancií od vlastných súdov. Od mestského sa odvolávalo priamo k súdnym tribunálom kráľa, od komorského k súdu kráľovského taverníka (akéhosi ministra hospodárstva a financií). K zjednoteniu došlo definitívne v roku 1393, keď kráľ Žigmund Luxemburský nariadil, aby sa od oboch súdov odvolávalo k súdnemu dvoru taverníka. Pre mesto bolo dôležité, že sa niekedy na prelome 14. a 15. storočia s definitívnou platnosťou vymanilo spod dohľadu kráľovskej komory.

Ako mešťania si Kremničania hneď na počiatku dali vyhotoviť pečať s erbovým znamením. V jej šesťhranom poli (1331) je vyobrazená svätá Katarína Alexandrijská (i keď sa s otáznikom uvažuje aj o postave kráľa Karola I. Róberta) kľáčiaca pred kolesom, do ktorého udierajú blesky a v pozadí natočený štít s kráľovským anjuovským erbom. Takto poňatá kompozícia však nebola ešte pravým erbom, skôr znakom, pretože nedodržiavala základné pravidlá heraldiky – jednoduchosť, striedanie farieb, vyobrazovanie cirkevných motívov len v podobe symbolov.

Po roku 1328 sa Kremnica začala prudko rozvíjať. Umožnilo jej to nielen základné privilégium, ale aj ďalšie kráľovské výsadné listiny. V roku 1358 potvrdil kráľ Ľudovít I. mestu užívanie slobôd ako v iných banských mestách, bez povinnosti vykonávania bezplatných prác a služieb. V roku 1385 zas kráľovná Alžbeta nariadila, aby kremnických mešťanov nikto v krajine nezadržieval na cestách, nevážnil a nestaval pred svoj súd, súdenci mali byť výlučne kremnickým mestským súdom. V roku 1396 získala Kremnica tzv. hrdelné právo, teda výsadu chytať, väzniť a popravovať zločincov a zbojníkov škodiacich mestu, a to aj na majetkoch kráľa a šľachty. Okrem kráľovských privilégií sa mesto pri správe každodenných záležitostí riadilo aj domácim zvykovým, teda nepísaným právom. To sa delilo na patronátne, civilné, manželské, sirotské, dedičské a nástupnícke. Čo sa týka širšej administratívy, Kremnica patrila do Zvä-

zu stredoslovenských banských miest. Presný dátum vzniku tohto zväzku, žiaľ, nie je známy. Jeden z prvých dokladov týkajúcich sa jeho činnosti pochádza z roku 1388, keď sa zástupcovia miest zišli na spoločnom súdnom zasadnutí v Banskej Štiavnici. Čo je podstatné, na čele zväzu stála práve Kremnica.

*

Po roku 1328 došlo v Kremnici k nebyvalému rozmachu baníctva. Podľa listiny z roku 1331 tu pracovali banské mlyny, huty a stupy, pričom hodnota najväčšieho mlyna bola 50 obeživových hrivien, teda 175 florénov. Mlyny sú dokladované v Kremnici počas celého 14. storočia. Napríklad v roku 1393 sa ich v dvoch listinách spomína dovedna až sedem. Konkrétne názvy banských diel sú prvýkrát známe vďaka listine z roku 1385. Na konci dedičnej štôlne sa v tom čase nachádzali banské diela *Lapsere* a *Pachen* (tieto patrili Rezenskovcom = Regensburčanom), *Ad rotam* (ku kolesu), *Fodina stollonis Dominarum* (baňa ženskej štôlne/baňa štôlne pani) a *Neydekk* a *Goldner*. Z banských profesií sa v písomnostiach spomínajú ťažiar, prenájomcovia, banskí dozorcovia, majstri a hutmani, samotní baníci, ako aj pre bane dôležití drevorubači a uhliari (títo boli v roku 1396 výsadou oslobodení od daní). Dolovanie bolo v 14. storočí vysoko ziskové, pretože sa ťažilo v oxidačných vrstvách pri povrchu, mimoriadne bohatých na kov. Podľa uvedenej listiny z roku 1331 bol ťažiar Jeclin z Olfu dlžný podnikateľovi a obchodníkovi Štefanovi Marsiliimu 150 hrivien, teda 525 florénov. Z produkcie mlynov, hút a stupy bol schopný dlh splatiť za necelý polrok, čo znamená, že spomenuté technické zariadenia vyprodukovala neuveriteľne krátke obdobie roka viac ako trojnásobok svojej vlastnej hodnoty. Na základe pizetného poplatku pre ostrihomského arcibiskupa (za dozor nad razbou mincí) z roku 1402 sa odhaduje, že sa v druhej polovici 14. storočia v stredoslovenskej banskej oblasti vydolovalo ročne asi 1500 kg zlata, z čoho väčšina pochádzala z Kremnice. K celkovej uhorskej produkcii (2500 kg) prispievala teda Kremnica podstatnou časťou. Zložitá organizácia baníctva si vyžadovala existenciu banského práva, ktoré by regulovalo postupy pri dolovaní a sporoch. Kremnické banské právo bolo písomne kodifikované síce až v roku 1492, predtým sa však používalo v nepísanej podobe. Opieralo sa pritom aj o ustanovenia jhlavského práva, ktoré s istými úpravami prevzala tiež Banská Štiavnica.

Čo sa týka kráľovskej komorskej správy, v Kremnici existovali vlastne dve komory – banská a mincová. Vie sa o tom vďaka tomu, že v niektorých rokoch zastávali post komorského grófa dve osoby alebo naopak jedna osoba sa označuje ako gróf komôr (*comes camerarum*). Hlavnými povinnosťami grófov boli výber urbury (banskej dane), zámena drahých kovov (v tzv. kráľovskom dome), razba mincí, výber celoštátnej portálnej dane (od domu či domov so spoločnou bránou) a arcibiskup-

ského desiťku. Na ich činnosť dozerali ľudia ostrihomského arcibiskupa a kráľovského taverníka. V komore boli dve skrine, jedna na razidlá a druhá na drahé kovy pričom boli uzamknuté zámkami a zapečatené pečatami taverníka a dvoch ľudí arcibiskupa.

Kremnica dvojmiľové zázemie, ktoré dostala na základe privilégia z roku 1328, využívala nielen na doloženie a ťažbu dreva, ale aj na osídľovanie. Umiestňovala sem baníkov, uhliarov, drevorubačov a pod. Územie, i keď z malej časti, slúžilo aj ako poľnohospodárska báza pre baníkov a pre mesto. Obce na kremnickom panstve boli zakladané na základe tzv. zákupného práva. To znamenalo, že richtári, ktorí boli poverení založením novej obce alebo odkúpili už existujúce richtárstvo, požívali isté privilégia. V prvom rade bolo richtárstvo ich súkromným dedičným vlastníctvom, a tak ho mohli kedykoľvek predat', samozrejme, so súhlasom zemepána. Ďalej smeli prevádzkovať krčmy, mať zisky z práce remeselníkov, vlastniť pôdu bez odvádzania daní, ako aj súdiť obyvateľov (okrem prípadov vražd, zbojníctva a podpaľachstva), pričom im patrila časť pokút. V roku 1331 sa medzi prisáznymi Kremnice uvádza istý Henrich Blafuz, ktorý zrejme založil Krahuľe (po nemecky *Blaufuss*). V roku 1361 sa spomína predaj dedičného richtárstva v Kremnických Baniach, z roku 1371 pochádza zmienka o Dolnom Turčeku. Veterník sa prvýkrát v písomných prameňoch objavuje v roku 1365, pričom v roku 1382 ho kráľ venoval mestskému špitálu. Ďalej na sever od Turčeka ležalo Sklené. V roku 1400 predali zemanovia z Mútnej a Čepčína tamojšie dedičné richtárstvo kremnickému mešťanovi mäsiarovi Jánovi Longovi. Poddanské obce odvádzali mestu poddanské dane väčšinou už v peňažných dávkach. Mesto malo svoje zázemie orientované na sever a severovýchod, kráľovská komora zas smerom na severozápad, západ a juh od Kremnice. Komorskí grófi takisto kolonizovali toto územie, napríklad v roku 1342 sa spomína udelenie dedičného richtárstva v Kunešove. V súvislosti s rozmachom Kremnice v oblasti baníctva, mincovníctva i samotného mestského života, si treba

uvedomiť, že napriek kráľovskej podpore by bol tento boom nemysliteľný bez prítomnosti zahraničného kapitálu. Spočiatku tu investovali najmä Taliani, ale aj rôzni podnikatelia a ťažiarovia z nemeckých krajín. Už kutnohorskí minciari, ktorí prišli do mesta pomáhať pri zakladaní mincovne, boli talianskeho pôvodu, resp. vyškolení Talianmi. Prvý komorský gróf Leopold bol podľa všetkého napojený na najvýznamnejšiu banku sveta, spoločnosť Bardiocov z Florencie. Aj druhý gróf Frithko mal na

pojenie na zahraničný kapitál. O Štefanovi Marisiliim, ktorý pochádzal z rodiny florentských veľkoobchodníkov, už bola reč. Filip Scolari, zvaný Pipa, pochádzajúci takisto z Florencie, bol jedným z najbližších spolupracovníkov kráľa Žigmunda Luxemburského a zároveň kremnickým komorským grófom (1399). Z nemeckých podnikateľov sa vie o prítomnosti Regensburčanov (1385) a Viedenčanov (1373). Už v roku 1331 sa v meste spomína bohatý ťažiar Jeclin pochádzajúci zo saského mesta Olpe (Olfen).

Vzhľadom na uvedené prepojenie i záujem panovníka o uplatnenie sa uhorského zlata na svetových trhoch stala sa Kremnica jedným z centier, ktoré mali vplyv na celoeurópsky obchodný a menový vývoj. Bolo tomu tak prakticky už v čase povýšenia Kremnice na mesto v roku 1328. Krátko po udelení výsad totiž klesla na svetových trhoch cena zlata, čo mohlo byť spôsobené očakávaniami zo zvýšeného prílevu zlata z Uhorska, predovšetkým z Kremnice. V dôsledku realizovaných dodávok zlata zo strednej Európy sa v tom čase

prudko zvýšila činnosť florentskej mincovne. Zlato z Kremnice teda svojím spôsobom vskutku ovplyvňovalo vývojové trendy vo svetovom obchode s týmto kovom.

Drahé kovy, ako už bolo spomenuté, boli ťažiarovia povinní zamieňať za finančnú protihodnotu v kráľovskej komore. Z pretaveného a odlúčeného zlata a striebra sa následne v mincovni vyrabovali mince. Svojevoľný obchod s kovmi prísne zakazovali kráľovské nariadenia obsiahnuté aj v prenájomných zmluvách na kremnickú komoru z rokov 1335, 1338 a 1342. V kremnickej mincovni sa strieborné groše začali raziť prakticky okamžite po

**Zlatý florén Kráľa Karola I. Róberta
z Anjou razený v Kremnici alebo Budíne,
1325 - 1342,
zdroj: NBS-MMM Kremnica**

založení mincovne. Razba florénov je dokladovaná od roku 1335, nie je však vylúčené, že sa tu razili aj skôr, keďže by bolo neekonomické dopravovať kremnické zlato do iných mincovní. Zo 14. storočia neexistujú hodnoverné údaje o počte razených mincí. Na základe vyúčtovania z roku 1402 sa predpokladá, že ročná produkcia mincovne koncom 14. storočia mohla byť okolo 400 000 florénov ročne. Spracované množstvo striebra sa odhaduje iba veľmi zhruba na 3000 až 6000 kg. Mince razili minciari, ktorí patrili k privilegovaným vrstvám spoločnosti. V roku 1391 získali významnú výsadu: ich mzdy mali tvoriť jednu dvanástinu z každej hrivny zmincovaného striebra.

Dodnes nevyjasnenou otázkou, vo svojej podstate záhadou, zostáva lokalizácia najstaršej mincovne. Na námestí vo vnútornom meste sa bezpečne spomína až v rokoch 1442/1443. Predtým musela byť umiestnená na nejakom inom, obzvlášť bezpečnom mieste. Prirodzene sa núka hrad, kde mohlo byť aj sídlo kráľovskej komory, a kde by bolo možné skladovať väčšie zásoby drahých kovov. V oblasti nazývanej Starý komorský dvor (1442/1443), na začiatku doliny *Colner*, pod vrchom Revolta mohli taktiež existovať niektoré minciarske dielne. Vzhľadom na bezpečnostné kritériá išlo však zrejme len o vedľajšie prevádzky. Pozoruhodné je, že pri vytyčovaní novovybudovaného námestia bolo v severozápadnom nároží ponechané miesto určené pre komorský dvor s mincovňou. To by mohlo poukazovať na to, že mincovňa stála na námestí už dlhšie pred spomenutou prvou písomnou zmienkou (1442/1443). Všetko sú to však iba hypotézy, ktoré neriešia k plnej spokojnosti otázku presnej lokalizácie mincovne v 14. stor.

Kremnica bola v stredoveku predovšetkým bankským a minciarskym centrom. To však neznamená, že by sa tu postupne nezačali rozvíjať aj obchodné a remeselnícke aktivity. Obmedzenia zo strany kráľovskej moci, resp. zo strany kráľom delegovaných komorských grófov boli spočiatku pomerne výrazné. Podľa nariadení z rokov 1338 a 1342 bola hotovosť domáceho obyvateľstva i cudzích kupcov obmedzená na dve hrivny mincí. Navyše komora zabezpečovala časť potravín pre svojich zamestnancov vo vlastnej réžii. Napriek tomu sa v meste pohybovali aj samostatní kupci a obchodníci. Boli to najmä veľkí ťažiar a kapitáloví podnikatelia, ktorí dovážali do Kremnice víno či textilie. Najstarším doloženým bol Štefan Marsilii, ktorému Jeclin z Olfu (1331) dlhoval peniaze za dodávky vína a súkna. Na prítomnosť obchodníkov poukazujú okrem toho priezviská niektorých mešťanov (*Institor* = obchodník). Spočiatku mala komora výhodu v tom, že jej dopravné prostriedky boli oslobodené od platenia mýt na cestách (už v prenájomnej zmluve na kremnickú komoru z roku 1335), o niečo neskôr sa však ku komorským ľuďom pripojili aj mešťania (1415 s odvolaním sa na staršiu výsadu). Konkrétny obchod sa prvýkrát spomína v roku 1393 (železiarstvo).

Výnosným právom mešťanov, ktorí bývali na ná-

mestí (*ringbürgeri*) bola výsada dovozu a predaja vína. Podľa písomností z roku 1383 sa víno do Kremnice dovážalo predovšetkým z z vacovsko-novohradsko-hontianskej oblasti. Víno sa čapovalo vo vstupných sieňach meštianskych domov, tzv. mázhausoch. Podľa privilegia z roku 1396 mali richtár a ostatní členovia mestskej rady aj právo variť a predávať pivo.

Zo 14. storočia sa nedochovali nijaké súpisy remeselníkov z Kremnice. Remeselníci sú dokladovaní prostredníctvom priezvisk. Vďaka nim sa vie, že v meste pôsobili zlatníci, stolári, tesári, kolári, kováči, pekári či krajčíri. Mäsiari sú doložení prostredníctvom mäsiarstiev, ale aj priamo. V roku 1379 sa spomínajú mäsiari Jano Schrecker a Ján Agrun. Je zaujímavé, že patrili k vyššej vrstve spoločnosti, pretože vlastnili na námestí dom. Remeslo malo v Kremnici už v 14. storočí solídnu úroveň a remeselníci sa dokázali prepracovať medzi najvyššie sociálne vrstvy obyvateľstva. Dokazuje to ich výskyt v mestských radách. Archeologické nálezy poukazujú na to, že v meste museli pôsobiť viaceré etablované hrnčiarske dielne. V tom čase však ešte nevznikol priestor, aby sa v Kremnici vytvorili cechy združujúce remeselníkov toho istého povolania.

*

Obyvatelia Kremnice sa spočiatku označovali ako tzv. *hostia*, to znamená, že väčšina z nich sa do mesta prisťahovala z iných lokalít. Lákadlom bolo pre nich zlato i udelené výsady. Pôvod obyvateľstva bol vskutku rôznorodý. Pôvodných osadníkov rozhojnili množstvá ťažiarov, podnikateľov, baníkov, minciarov atď. Pochádzali buď z okolitých bankských miest, najmä Banskej Štiavnice, Pukanca a Banskej Belej, alebo aj zo zahraničia, pričom prevažovalo nemecké etnikum. Dôležitá bola vrstva Talianov, z ktorých sa regrutovali minciari a finančníci, napríklad Štefan Marsilii, Ján Rezzingi (1342), Mikuláš de Orreo (1385), Ondrej Philippi. Na základe zachovaných priezvisk možno konštatovať, že do Kremnice prišli mešťania z nemeckých krajín, Rakúska, Čiech i Flámska. V meste je doložený aj židovský kupec a viaceré etnických Maďarov, napríklad Konrád Farcus či Tholwayovci. V stredovekej Kremnici žili, prirodzene, aj Slováci, aj keď ich treba hľadať skôr medzi nižšími vrstvami obyvateľov. Boli to predovšetkým remeselníci, robotníci, nádenníci a sluhovia. O prítomnosti Slovákov svedčí nielen názov samotnej Kremnice, ale napríklad aj pomenovanie Kunešova, ktorý sa pôvodne nazýval Dedina k svätému Michalovi. Zo 14. storočia sú v Kremnici doložené viaceré slovenské či slovanské mená – Ján Pisticis, Ján Stibor, Jano (Hano)Schrecker či Matej Faber. Dokazujú, že sa Slováci z času na čas dostali aj medzi elitu mesta. Ján Stibor bol ťažiarom a prisáznym, Jano Schrecker zas bohatým mäsiarom.

Tak ako inde aj v Kremnici existovali príkre sociálne rozdiely. Bohatá vrstva ťažiarov, podnikateľov, veľ-

**Svätý Erazmus v zástupe - freska z karnera na Mestskom hrade v Kremnici, 14. storočie,
foto: Matej Plekanec**

**Tzv. Hodinová veža na Mestskom hrade v Kremnici, 14. storočie,
foto: Matej Plekanec**

koobchodníkov, solventných remeselníkov a pod. bola pomerne úzka. Len títo v pravom zmysle mešťania disponovali volebným právom. Do života spoločnosti sa zapájali aj ženy, najmä ako vdovy. Vlastnili domy alebo banské mlyny a samostatne s nimi hospodárili. K strednej vrstve obyvateľstva, patriacej ešte k meštianskemu stavu, patrili predovšetkým banskí úradníci a stredne bohatí obchodníci a remeselníci. Osobitou skupinou boli minciari a uhliari, ktorí disponovali kráľovskými privilégiami. Ešte nižšie na spoločenskom rebríčku stáli banskí a iní spríbuznení robotníci, nádenníci, pomocní robotníci, malí remeselníci, sluhovia a slúžky. Celkom dole sa nachádzala chudoba, ku ktorej patrili schudobnení baníci, starí a chorí ľudia, ako aj zástupcovia vrstvy stojacej na okraji spoločnosti (žobráci, prostitútky, zloději a pod.). Práve pre nich založil v roku 1382 ťažiar Johelin (Ján) Cratzer na južnom okraji mesta špitál.

*

O topografii Kremnice sme informovaní iba čiastočne. V prameňoch sa spomína centrum mesta, niektoré ulice a domy. Námestie sa v roku 1366 nazýva *medium* (stred). V roku 1379 je doložené vo svojej uzavretej podobe (*in acie circuli*). Už z roku 1331 pochádza doklad na dolinu Soler, z roku 1393 na dolinu Colner. Z prameňov je známa Dlhá ulica (1391) či ulica susediaca s námestím (1379). V predmestí sa v roku 1394 spomína ulica, v ktorej stál dom komorského grófa Johelina (Jána) Cratzera. Na základe zachovaných gotických domov možno konštatovať, že na námestí sa stavali domy s prielukami, iba na zvažujúcich sa stranách sa stavby opierali o seba. Starším typom bol jednotraktový dom so vstupnou sieňou (mázhausom), na ktorú sa vzadu napájali ďalšie priestory. Modernejším typom bol dvojtraktový dom, ktorý mal takisto sieň, ďalšie priestory sa však na ňu pripájali po stranách. Hoci domy mali skôr účelný charakter, aj pri nich sa stretávame so zdobenými ostienami či portálmi. Poschodia domov boli v 14. storočí možno ešte sčasti drevené.

Na návrší týčiacom sa nad mestom bol v 14. storočí vystavaný hrad, pričom sa na tomto kopci pochovávalo už pred rokom 1328. Na hrade vyrástli štyri obranné veže a mestská radnica. Do tohtopriestoru sa situuje aj rezidencia komorského grófa, kde sa však presne nachádzala, nie je známe. V centrálnej polohe návršia vznikol okolo roku 1400 dvojloďový kostol. Predchádzala mu iná stavba, zrejme bazilika. Špecifickou stavbou bola kaplnka – karner, ktorá sa v súčasnosti datuje do začiatku až prvej tretiny 14. storočia.

*

Život človeka bol v minulosti neodlučiteľne spojený s náboženstvom, a to tak v súkromnom, ako aj v spoločenskom živote. V Kremnici vzniklo v stredoveku viacero cirkevných stavieb. O kaplnke – karneri aj

ústrednom hradnom chráme už bola reč. Okrem toho si však mešťania vystavali aj kostol na námestí a špitálsky kostolík (1382 – 1393). V listine z roku 1393 je zmienka o ulici, ktorou sa stúpalo hore k farskému Kostolu Panny Márie. Neskoršie pramene dokazujú, že stál na námestí. Mesto disponujúce patronátnym právom nad cirkvou malo od svojho počiatku farnosť. Svedčia o tom doložené mená farárov. V pápežskom desiatkovom registri z rokov 1332 až 1337 sa spomína kremnický farár Mikuláš. Zaujímavou postavou bol farár Ján, ktorý sa v roku 1340 uvádza ako svedok na pápežskom dvore vo francúzskom Avignone. Farár Andrej bol zas zároveň dvorným kaplánom kráľovnej Alžbety a ostrihomským kanonikom. Farár Ján je doložený v rokoch 1376 až 1386 vo Viedni, kde vstúpil do rehole dominikánov. Osobitným druhom cirkevnej služby bolo tzv. oltárnictvo, t. j. výkon pobožností duchovným pri konkrétnom oltári. V Kremnici sa ako prvé spomína oltárnictvo svätého Žigmunda (1391), ďalším dokladovaným je oltárnictvo svätého Vavrinca. Kremnická farnosť patrila do ostrihomskej arcidiecézy a podľa údaju z roku 1397 bola exemptnou, teda vyňatou z právomoci archidiakona. Kremnických duchovných uvádzal do funkcie priamo arcibiskup.

*

Obyvateľstvo žijúce v Kremnici malo, prirodzene, aj svoj každodenný život. Ľudia museli mať strechu nad hlavou, museli sa odievať a stravovať a takisto vyplňať čas mimo práce rôznymi aktivitami. Nálezy keramiky z hradu z konca 14. storočia nás informujú o tom, ako vyzerali nádoby, v ktorých ľudia varili, i riad, z ktorého jedli. Vo veľkom množstve boli na hrade objavené zvláštne lievikovité poháre zo sivej hliny, ktoré možno označiť za kremnický typ. Konkrétne recepty, žiaľ, nepoznáme. Konzumovalo sa však určite pečivo a mäso, ktoré dopĺňali tradičné strukoviny. Vo veľkom sa popíjalo víno a pivo. O odevoch máme iba nejasnú predstavu. Z textílií, z ktorých sa vyrábalo šatstvo, je písomne doložené iba jemné zahraničné súkno. O vnútornom vybavení domov niet správ, známy je iba vonkajší výzor a vnútorné členenie niektorých stavieb. Čo sa týka voľného času, aj keď to nebol voľný čas v pravom zmysle slova, ľudia ho v stredoveku vyplňali najmä hovaním spojeným s hudbou a tancom. Výčapy vína sa nachádzali v mázhausoch domov na námestí.

O existencii krčiem vypovedá ich výskyt v okolitých dedinách – v Dolnom Turčeku (1371), v Kremnických Baniach (1361) a Kunešove (1342). Nevšedné udalosti pre mestá tvorili návštevy významných osobností. Z Kremnice 14. storočia o nich nemáme správy, zdá sa však nepravdepodobné, že by vzhľadom na dôležitosť mesta pre kráľovský dvor sem nezavítal aspoň jeho zakladateľ kráľ Karol I. Róbert.

*

V 14. storočí sa stretávame v meste aj s rôznorodými umeleckými a kultúrnymi prejavmi, ktoré od nepamätí sprevádzajú život každej ľudskej spoločnosti. V minulosti boli umenie a remeslo veľmi úzko previazané. Príezviská viacerých mešťanov prezrádzajú, že v Kremnici pôsobili zlatníci, ktorí sa venovali aj tvorbe pečatí a mincí. Predpokladá sa, že jeden z nich, známy zlatnícky majster Pietro di Simone Gallicus zo Sieny, autor kráľovskej pečate, mohol istý čas pôsobiť aj v Kremnici a vytvoriť tu najstaršie mestské pečatidlo (1331). Výtvarné prejavy 14. storočia reprezentujú najmä maľované iniciálky v kódexoch a nástenná maľba (výjavy zo života svätého Erazma v kaplnke – karneri na hrade). O pestovaní gregoriánskeho chorálu vypovedajú tzv. neumy, stredoveké noty zachované na obaloch kníh v kremnickom archíve. Jeden z fenoménov umeleckého života predstavovala architektúra, a to tak vo svetskej, ako aj v cirkevnej oblasti. Ako príklad nech posluží spomenutá kaplnka – karner, na ktorej prízemí je zachovaná šesťdielna gotická klenba a zaujímavý profilovaný lomený vstupný portál vložený do obdĺžnikového rámu.

Špecifickými prejavmi kultúry boli popri každodennom zvykosloví písomníctvo a vzdelanie. O písanej kultúre vypovedajú na vynikajúcej formálnej úrovni vyhotovované listiny mestskej kancelárie, ale napríklad aj kódexy kremnickej farskej knižnice, z ktorých najstarší pochádza z roku 1385. Kremnická farská škola

je písomne doložená síce až v roku 1441, určite však existovala už v 14. storočí. Dokladajú ju nálezy bronзовých písadiel, tzv. stilusov na hrade (pri juhovýchodnom oblúku hradieb) i zlomok Donatovej učebnice *Ars minor* zo 14. storočia, ktorý sa nachádza v kremnickom archíve. Na domáce možnosti vzdelania poukazujú aj zmienky o Kremničanoch študujúcich na zahraničných univerzitách. Na univerzite vo Viedni, založenej v roku 1365, to bolo spolu osem študentov. Najstarší z nich sa volal Bartolomej a na štúdium nastúpil v roku 1377.

*

Toľko stručný prehľad dejín Kremnice od najstarších čias do konca 14. storočia. Pôvodná osada *Cremnychbana* zažila po roku 1328 neuveriteľný hospodársky a spoločenský rozmach. Investovali tu zahraniční podnikatelia, produkty baní a mincovne ovplyvňovali vývoj vo svetovom obchode s drahými kovmi.

Napriek istej medzerovitosti prameňov je možné toto obdobie pomerne plasticky opísať, a to od mestských výsad až po každodenný život. Jedinú výnimku tvorí vojenstvo, pretože za prvých sto rokov existencie Kremnice ako mesta ju neohrozili žiadni vonkajší nepriatelia. Kremnica zažívala pokojné obdobie, keď mohla všetky sily plne sústrediť na hospodársky a kultúrny rozvoj.

Príspevok k biografii kremnického organárskeho majstra Martina Zorkovského staršieho Radoslav Ragač

Cieľom príspevku je predstaviť novoobjavené historické poznatky o profesionálnom pôsobení kremnického organárskeho majstra Martina Zorkovského staršieho, ktorý napriek svojmu nepochybnému historickému významu doposiaľ nepatrí medzi známe kremnické umelecké osobnosti.

Kremnický organársky majster a výrobca hudobných nástrojov Martin Zorkovský starší (cca 1659 – † 18. 8. 1746, Kremnica) a banskobystrický organár Martin Podkonický sú považovaní za dvojicu najlepších domácich majstrov pôsobiacich v baroku v oblasti stredoslovenských bankských miest. Martinovi Zorkovskému staršiemu bola už venovaná pomerne veľká pozornosť v odbornej literatúre, kde sa osobitne vyzdvihuje kvalita remeselného spracovania, veľká trvanlivosť a zvuk jeho prác. Okrem svojho profesionálneho pôsobenia bol Martin Zorkovský starší činný aj v oblasti kremnického verejného života. Martin sa presadil v kremnickej mestskej samospráve a pôsobil v 70-člennej mestskej rade (správe) a v tzv. *vonkajšej rade* mesta (rada 24 mužov).

Jeho korene siahajú do susediacej Turčianskej stolice. Martin Zorkovský pochádzal z prostredia drobnej

turčianskej šľachty, zo starobylého šľachtického rodu Zorkovských, neskôr Zorkóczyovcov, zo Zorkoviec. Rod so stredovekými koreňmi pochádzal z rovnomennej drobnej turčianskej kuriálnej obce Zorkovce, ktorá mu dala aj jeho meno.

Dlhoročná profesionálna kariéra Martina Zorkovského staršieho bola pevne spojená s mestom Kremnica, ktorej bol dlhé roky mešťanom a kde mal otvorenú svoju organársku dielňu. V dielni v neskoršom období pôsobili aj jeho dospelí synovia Martin mladší a Jakub, ktorí pokračovali v rodinnej tradícii. Martin Zorkovský starší sa dožil vysokého veku okolo 87 rokov a organárstvu sa dokázateľne venoval už od konca 17. storočia. Prvý konkrétny doklad o aktivite jeho organárskej dielne pochádza už z r. 1694. Napriek dlhoročnému pôsobeniu sa z organárskeho diela Martina Zorkovského staršieho do súčasnosti zachovalo, žiaľ, len veľmi málo. Väčšina jeho realizovaných prác totiž postupne zanikla a poznáme ich už len z historických archívnych prameňov, alebo sú dokonca dodnes úplne neznáme. Aj z pripisovaných diel je doteraz známa len päťica do súčasnosti zachovaných nástrojov Martina Zorkovského st.

1727

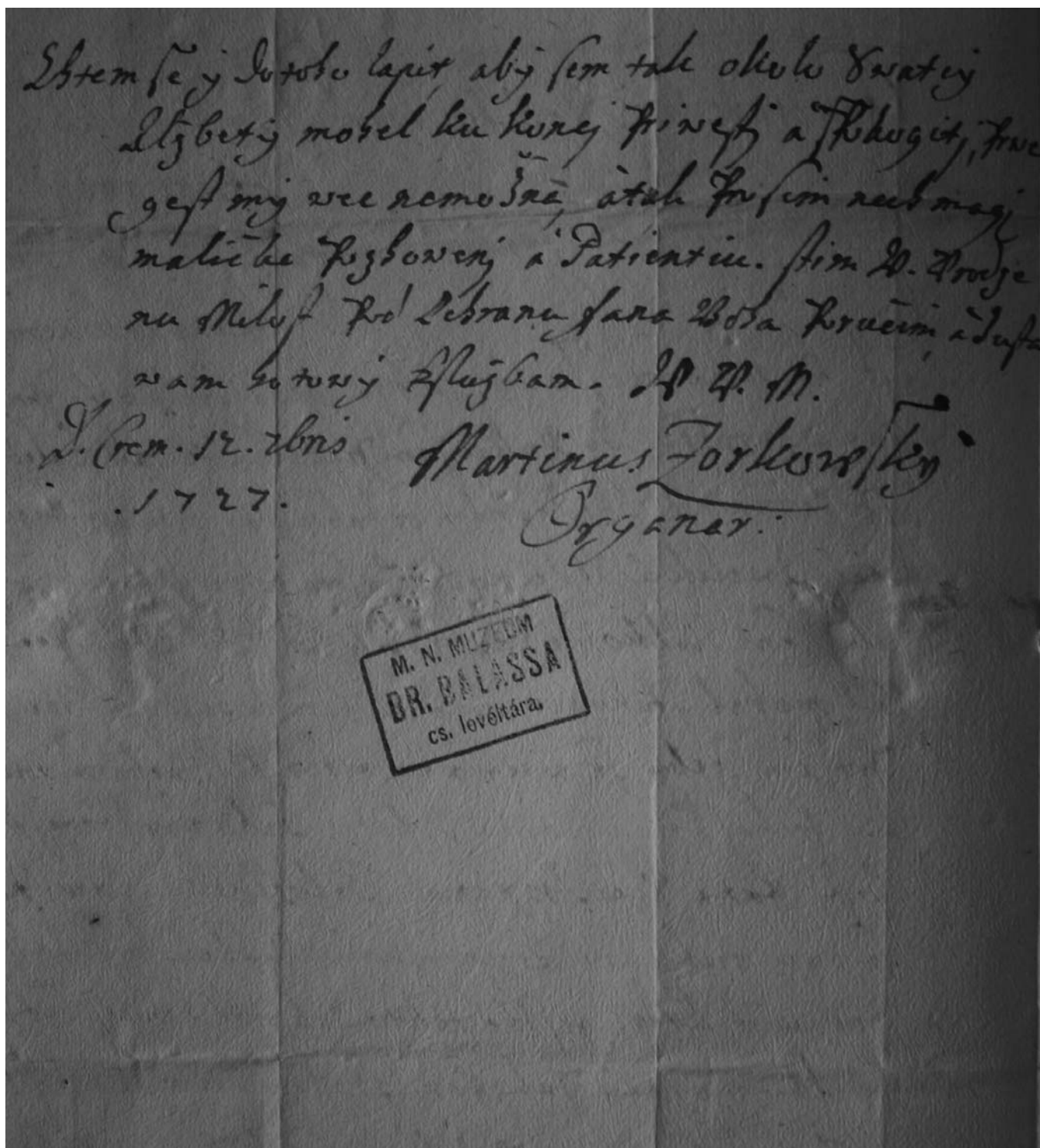
Generose ac Nobilissime Domine mihi
 observande.
 Salutem servitiorum q̄ meorum paratissimam com-
 mendativam:
 List ke mne odestany Serge gesho Nelko možnost
 Jana Brofta do Zuku sem Frigal a že tak Daleko
 Pozitivem Zvednanim od tabugem, sem wirozu
 mel, Zwelikú Hdečnost, by sem to rad bil Nihonal
 aby sem Nelko možnost Janij Broftku wteij Hcej
 bil mobil, Hkugit a mogu Farolu Zadržat, Žac
 Hovim zebij se wteij weej achuršitij, nebo my weli-
 ku Hchastku učinila Robotu Žebu Hvol zerej Ni-
 lešij Jana Vico Isprana Belos'owica literj na
 Hrogu rukú do Krupinštech. Nelkeh kufu la da
 Sprawit, literj gestte takto Žoh mel botovij bitij.
 Nelko možnej Fak Janij Broftkij Žwetšej castij
 gež gest botovij a Hvolkonarj tolu Hwnej Nito.

**Titulná strana listu Martina Zorkovského staršieho z roku 1727, zdroj: Maďarský národný archív,
 foto: Radoslav Ragač**

Z tohto dôvodu sú hodnotné akékoľvek nové archívne pramene obsahujúce údaje o doteraz neznámych realizáciách Martina Zorkovského staršieho. Rozsah jeho realizovaných organárskych prác pomáha rozšíriť veľmi zaujímavý, v origináli zachovaný slovenský list Martina Zorkovského, pochádzajúci z roku 1727. Doteraz

neznámy list sa nám podarilo objaviť počas výskumu v rodovom archíve grófskeho rodu Balašovcov z Modrého Kameňa, ktorý je uložený v Maďarskom národnom archíve v Budapešti.

Spomínaný list napísal Martin Zorkovský 12. septembra 1727 v Kremnici a bol adresovaný na hrad Mod-

Druhá strana listu Martina Zorkovského staršieho z roku 1727, zdroj: Maďarský národný archív, foto: Radoslav Ragač

rý Kameň, do rúk prefekta majetkov na modrokamenskom panstve rodu Balašovcov. Martin listom reagoval na predchádzajúce písomné upomínanie modrokamenského prefekta ohľadom nedodania panstvom objednaného pozitívu. Hudobný nástroj bol objednaný pre grófkú Balašovou. Bližšie údaje o tom, pre ktorú konkrétnu lokalitu bol pozitív určený, žiaľ, zatiaľ nepoznáme. Organár pri ospravedlňovaní svojho značného meškania argumentoval svojim veľkým pracovným vytážením a vysvetľoval, že ešte stále pracuje aj na prechádzajúcej

objednávke, ktorá mala byť hotová už v predchádzajúcom roku, t. j. v priebehu roku 1726. Zaručil sa však, že svoje slovo - „Parolu“ dodrží a okolo sviatku svätej Alžbety pozitív dohotoví a dovezie ho objednávatelom. Nedokončenou (veľkou) objednávkou spomínanou v liste bol organ určený pre *veľký kostol* v Krupine, ktorý sa do súčasnosti nezachoval.

Veľmi cenným historickým údajom je informácia o objednávatelovi dokončovaného krupinského organu, ktorým bol *podžupan* Belošovič. Objednávatelom bol

s najväčšou pravdepodobnosťou Baltazár Belošovič, ktorý patril od prelomu 17./18. storočia medzi najvýraznejšie postavy krupinského patriciátu a aktívne sa podieľal aj na chode mestskej samosprávy. Baltazár bol od 80. rokov 17. storočia mnohonásobným krupinským richtárom a na riadení mesta sa podieľal až do prelomu 20./30. rokov 18. storočia. Objednávka organa bola v kontexte krupinskej mestskej komunity nepochybne vysoko prestížnou donátorskou aktivitou dobre korešpondujúcou s jeho sociálnym postavením.

Publikovaný list Martina Zorkovského staršieho z roku 1727 okrem nových historických údajov svedčí aj o vysokej mobilite barokových organárskych majstrov, ktorí často realizovali objednávky aj v pomerne vzdialených lokalitách. Ak Martin Zorkovský napísal list vlastnoručne, je zároveň svedectvom o dobrej úrovni škôl, ktoré v mladosti absolvoval. List prináša aj zaujímavé informácie o časovej náročnosti organárskeho remesla v minulosti. Výroba veľkého, konštrukčne komplikovanejšieho nástroja mohla aj v dobre zavedenej organárskej dielni trvať celé dlhé mesiace a niekedy dokonca až roky. List rovnako dokazuje aj obľúbenosť organov zo Zorkovského dielne u objednávateľov a je tiež výrečným svedectvom známeho faktu, že remeselníci majú buď príliš veľa, alebo príliš málo práce a ideálny stav nie je zrejme dosiahnuteľný.

Prepis listu:

*Generose ac Nobilissime Domine mihi observande.
Salutem Servitior(um)q(ue) meorum paratissimi am
commendationem:*

*List ku mne odeslany skrze gehu Welkomožnost Pana
Groffa do Ruků sem Prigal a že tak daleko s Pozitiwem
zgednanim odtahugem sem wirozumel, z veliků Wdeč-
nosti, by sem to rad bil Wikonal aby sem Welkomožnu
Pany Groffku w tey Weci bil mohel spokogit, a mogu
Parolu Zadržat, zač Prosim žeby se w teyweci nehors-
sili, nebo mi veliku Prekassku učinila Robota gehu
Urodzeney Milosti Pana ViceIspana Belošoviča, kte-
ri na swogu ruku do Krupinskeho Welkeho kostola da
Sprawit, kteri geste takto Rok mel hotowi bity. Welko-
možney Pak Pani Groffky Z wetssey částki giž gest ho-
towy a Pokonani toho Prwnejssiho Chtem se y do toho
lapit, aby sem tak okolo Swatey Alžbety mohel ku konci
Priwesti a spokogit, Prwe gest my wec nemožna, a tak
Prosim nech magi maličkeP ozhoweni a Patientiu. S
tim W(elkomožnu) Urodzenu Milost Pod Ochranu Pana
Boha Poručim a Zustawam hotowy k službam. W(elko-
možnej) U(rodzenej) M(ilsti).*

Datum Cremnicii 12 septembris 1727

Martinus Zorkowsky

Organar

*Adresa: Toto Psany Prinależy Gehu Urodzeney Milos-
ty Panu NN: na ten čas Panu Praefectušowy Statkuw
Mudreho Kamena /+ eph/. Panu mne welice Poważitel-
nemu, ku wirozumeny Na Mudri Kamen.*

Poznámky:

1) GERGELYI, Otmar -WURM, Karol. *Historické or-
gany na Slovensku. Historische Orgeln in der Slowakei.*
Bratislava : Opus, 1982, s. 112 et al.; KLINDA, Ferdi-
nand. *Organ v kultúre dvoch tisícročí.* Bratislava : Hu-
dobné centrum, 2000 (pozri príslušnú časť).

2) Ref. 1, GERGELYI-WURM, s. 112; k úlohám a kre-
ovaniu kremnickej vonkajšej rady v sledovanom histo-
rickom období napríklad pozri prácu: LAMOŠ, Teodor.
*Archív mesta Kremnice. Sprievodca po fondoch a zbier-
kach.* Bratislava : Slovenská archívna správa Povere-
níctva vnútra, 1957, s. 45 et al.

3) Biografické portréty viacerých príslušníkov rodu
Zorkovských (Zorkóczyovcov) sú publikované v aktu-
álnom Slovenskom biografickom slovníku.

4) ŠIKURA, Ján Štefan. *Miestopisné dejiny Turca. To-
pographische Geschichte von Turiec.* Bratislava : Slo-
venská akadémia vied a umení, 1944, s. 144-145 (heslo
Zorkovce); predkovia rodu vlastnili šľachtické majetky
v obci už v druhej polovici 14. storočia.

5) Ref. 1, GERGELYI-WURM, s. 112.

6) Ref. 1, GERGELYI-WURM, s. 112 (tu je čiastočne
prepísaný úmrtný matričný záznam); dátum Martinovej
smrti sme overili v matrikách zomrelých Rímsko-ka-
tolickeho farského úradu v Kremnici, ktoré sú v elek-
tronickej forme voľne prístupné na www.familysearch.com; v matričnom zázname je označený ako skvelý
organár – famosusille Organifex, uvedený fyzický vek
zomrelého 87 rokov, katolícke vierovyznanie a to, že
Martin bol pochovaný na cintoríne sv. Kataríny.

7) Ref. 1, GERGELYI-WURM, s. 84; ide o Martinov
list z uvedeného roku adresovaný banskobystrickému
organárovi Jurajovi Demicherovi, týkajúci sa nedoda-
nia pergamenu, nájdený náhodne pri reštaurovaní histo-
rického organa v Ludrovej.

8) Ref. 1, GERGELYI-WURM, s. 357-360 (register za-
chovaných historických nástrojov).

9) Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltára, P
1776, Balassa család levéltára, Vegyesiratok, 3 doboz,
fasc. (1720-1729), nefoliované.

10) Ref. 8; Pan Praefectus Statkuw Mudreho Kamena;
prefekt bol významný zemepanský úradník, ktorý pôso-
bil hlavne v oblasti správy majetkov a riadenia hospo-
dárskych otázok; jeho konkrétne meno list neuvádza.

11) Pozitív je tradičné označenie pre malý organ bez
pedálov, prípadne aj časť nástroja.

12) Belošovičovi patrili od druhej polovice 17. storočia
medzi významné šľachtické rody sídliače v Krupine.

13) LUKÁČ, Miroslav a KOL: Krupinské právo a
správa mesta. In. Lukáč, Miroslav (ed.). *Krupina - mo-
nografia mesta.* Banská Bystrica : Štúdio HARMONY
pre mesto Krupina, 2006, s. 119; Baltazár Belošovič
bol krupinským richtárom v období rokov 1687-1688,
1691, 1694, 1696, 1700-1701, 1711-1712, 1714, 1718-
1720 a 1727-1729.

Z histórie atletiky v Kremnici

Peter Berčík, editor

V bohatej histórii športových odvetví a turistiky v Kremnici má svoje pozoruhodné postavenie aj atletika. Zaujímavé fakty z jej vývoja za uplynulých približne 130 rokov neboli doteraz ucelene písomne spracované a prezentované.

V roku 1974 končil štúdium na Fakulte telesnej výchovy a športu v Bratislave absolvent kremnického gymnázia Peter Holos. Obligátnu diplomovú prácu vypracoval na tému História atletiky v Banskej Štiavnici a v Kremnici. Spracoval ju ambiciózne a podarilo sa mu zhromaždiť značný rozsah faktografického materiálu. Zvlášť cenné sú poznatky, ktoré získal od atlétov predošlých generácií a zdokumentoval ich formou rozhovorov. Pozoruhodný je aj fotodokumentačný materiál v prílohe práce. Jediný zachovaný exemplár diplomovej práce sme náhodou objavili v archívnych fondoch v minulom roku a rozhodli sme sa vzhľadom na jeho hodnotu časť vypracovaného textu publikovať. Predmetom nášho záujmu je pochopiteľne druhá časť diplomovej práce dokumentujúca na bohatých faktoch vznik a vývoj atletiky v Kremnici. Vybrali sme obdobie od začiatkov atletických aktivít do roku 1945 (koniec 2. svetovej vojny). Vzhľadom na značný rozsah textu tejto etapy bude text zverejnený v dvoch číslach Kremnického letopisu. Text si vyžadoval aj malé terminologické a vecné úpravy.

Ďalšiu časť diplomovky bude potrebné dopracovať za obdobie po roku 1974, aby dokument poskytol ucelený obraz vývoja atletiky v Kremnici až po dnešok. Vzhľadom na to, že pôvodný text vznikol pred 40 rokmi, považovali sme za potrebné doplniť ho v závere aktuálnou faktografiou o dnes už nežijúcich osobnostiach, ktoré majú v histórii kremnickej atletiky mimoriadne postavenie. Ide o JUDr. Gejzu Pogányu a olympionika Mikuláša Kucseru. Medailóny týchto atlétov nám poskytol športový redaktor Mgr. Miroslav Hazucha z Banskej Bystrice, ktorý sa už dlhé roky zaoberá historiografiou slovenskej atletiky. Ďalej sme tiež uviedli dostupné osobné informácie o niektorých ďalších kremnických atlétoch, o ktorých sa nám podarilo zistiť aspoň skromné údaje. V tejto časti príspevku konkrétne o Ing. Karolovi Országovi, o ktorom sme získali informácie od jeho syna Ing. Petra Országa.

editor Ing. Peter Berčík, PhD.

Atletika v Kremnici od jej vzniku do roku 1930

Mgr. Peter Holos

Ekonomická a spoločenská stagnácia mesta Kremnica, pretrvávajúca v 19. storočí, v posledných desaťročiach storočia končí a nastáva čiastočný rozvoj mesta.

Je to vďaka obchodu s drevom, vzniku menších priemyselných aktivít a výstavbe železničnej trate. Určitou mierou k jeho rozvoju prispel aj rast počtu škôl. Mesto postavilo v roku 1872 budovu pre Reálne gymnázium. Mesto vystavalo aj ďalšie školy – Meštiansku a ľudovú školu (1885) a Ústav pre hluchonemých (1903).

Ožíva športový život. Karol Schröder, riaditeľ reálky a Jozef Hladký, profesor telesnej výchovy zakladajú v r. 1876 Korčuliarsky spolok. V ňom sa sústreďovali všetky odvetvia športu, ale najsilnejší je hokej. Z tohto spolku vyrástol v roku 1900 aj Športový klub (ŠK). Mesto zaznamenáva rast telovýchovného hnutia. V rokoch 1894 – 1897 si ŠK vybudoval v dolnej časti mesta vlastné ihrisko, ktoré slúžilo predovšetkým pre futbalistov. Zakladajú sa ďalšie kluby.

Atletika zapúšťa korene v Kremnici ešte pred koncom 19. storočia, a to na pôde reálnej školy. Sú zachované správy, že atletické preteky sa poriadali od roku 1894 v rámci telocvičných slávností. Konali sa v júni na záver školského roku. Bola to určitá prehliadka výkonnosti a telesnej pripravenosti žiakov reálneho gymnázia. Z roku 1894 sú zachované správy, že sa pretekalo v skoku do výšky, v skoku do diaľky, v behu a v prekážkovom behu. Víťazi jednotlivých disciplín obdržali pochvalné uznanie. (1)

1. júna 1896 vyslalo Reálne gymnázium na celoštátne trojdenné telocvičné slávnosti do Pešti (Budapešť) aj niekoľko svojich reprezentantov. Z nich dosiahol najväčší úspech v kategórii 17 a 18-ročných Štefan Trommeyer, ktorý vo vrhu 7-kg guľou postúpil až do finálovej skupiny. Vo finále zvíťazil výkonom 16,40 m (vrhlo sa pravou aj ľavou rukou a obidva výkony sa sčítavali), čím získal pre reálku zlatú medailu. V tejto disciplíne súťažilo 174 účastníkov. Pekné výkony dosiahli vo svojich vyradovacích skupinách v kategórii 15 a 16-ročných Štefan Tóth, ktorý v skoku do diaľky dosiahol výkon 525 cm a Jozef Fitzek v skoku do výšky 165 cm. Fitzek skončil vo svojej skupine druhý, ale do finále nepostúpil (postúpili iba víťazi skupín).

Na záverečných telocvičných pretekoch v júni tohto istého roku v Kremnici sa súťažilo v behu na 100 m, v skoku do diaľky, v skoku do výšky, v hode oštepom, v skoku o žrdi a vo vrhu guľou. Výborný výkon dosiahol Štefan Tóth v skoku do výšky – 165 cm. Tieto výkony v skoku do výšky až do 1. svetovej vojny nemôžu byť pre štatistické záznamy smerodajné, pretože odraz sa uskutočňoval z tzv. odrazového mostíka, ktorý mal tvar naklonenej roviny a výška jeho hrany obrátenej k doskočisku dosahovala až 15 cm. Správa o týchto pretekoch ďalej uvádza, že Š. Tóth, ktorý dosahoval najlepšie výkony v skoku do diaľky, sa vzdal pretekov v tejto disciplíne v prospech svojich spolužiakov.

Posledné desaťročie 19. storočia je charakteristické pre atletickú činnosť na Reálnom gymnáziu tým, že jednotlivé preteky sú poriadané sporadicky. (2) Na záverečných pretekoch začiatkom júna 1897 sa uskutočnila znovu previerka telesnej zdatnosti a výkonnosti študentov Reálneho gymnázia v atletike. Správa o tomto podujatí zaznamenáva ojedinelý výkon Š. Tótha v skoku do výšky, ktorý zvíťazil výkonom 170 cm. Druhý najlepší výkon v tejto disciplíne dosiahol Jozef Fitzek, a to 160 cm. Vo vrhu 8-kg guľou (pravou aj ľavou rukou) zvíťazil výkonom 15,90 m Fitzek pred Ľudovítom Menkinom, ktorý dosiahol (súčtom obidvoch vrhov) dĺžku 15,60 m. V skoku o žrdi dosiahol Štefan Varga výkon 250 cm. (3)

20. júna 1897 sa zúčastnilo na telocvičných pretekoch v Kecskeméte (Maďarsko) 32 kremnických študentov s dvomi profesormi. Z kremnických gymnazistov si úspešne viedli Ľ. Menkina v behu, ktorý v tejto disciplíne zvíťazil. V skoku do diaľky zvíťazil Š. Varga, na 2. a 3. mieste skončili Ľ. Menkina a Š. Tóth. V skoku do výšky opäť zvíťazil Š. Varga. Aj druhé a tretie miesto obsadili žiaci kremnického gymnázia. Víťazi boli odmenení za 1. miesto striebornými a za 2. miesto bronzovými medailami.

V záverečných pretekoch gymnazistov v polovici júna tohto istého roku najlepšie výkony dosiahli len Ernest Fail a Vladimír Schwarz v skoku do výšky – obaja zhodne 160 cm, a v skoku o žrdi Agoston Terebessy výkonom 285 cm. (4) V roku 1899 sa zavádzajú na pretekoch aj cezpoľné vytrvalostné behy, ale len u starších žiakov.

V júni roku 1900 na záverečných pretekoch dosiahol dosiaľ najlepší výkon Artur Braun v skoku do výšky, keď prekonal 175 cm! O tomto výkone sú však určité pochybnosti. Ak sa však vezme do úvahy fakt, že sa skákalo aj cez špagát, tak za takýchto podmienok mohol byť výkon dosiahnutý. V skoku do diaľky dosiahol Gejza Rimek výkon 540 cm a v skoku o žrdi Juraj Furdík 270 cm. (5)

Záverečné preteky v atletike v júni 1901 nepriniesli podstatné zvýšenie výkonnosti žiakov. V skoku o žrdi potvrdil svoju dobrú formu Furdík, ktorý opäť zvíťazil výkonom 270 cm, v skoku do výšky dosiahol František Liezer výkon 155 cm a v skoku do diaľky Kornel Huszár 540 cm.

V uvedenom roku sa konali v Pešti združené preteky v rámci Uhorskej konštitučnej monarchie. Kremnickí gymnazisti jasne zvíťazili spomedzi všetkých 16 zúčastnených reálkov v tejto súťaži družstiev. Každý člen víťazného družstva obdržal striebornú medailu. Víťazné družstvo tvorili: Braun, Kohn, Kesitzky, Ambrózy, Huszár, Novák, Trgina, Furdík, Beumann a Zipszer. Kremnická reálka nevyslala družstvo v najsilnejšom zložení, pretože študentom posledného 8. ročníka tieto preteky kolidovali so záverečnými maturitnými skúškami. Napriek tomu práve táto okolnosť svedčí o vynikajúcej úrovni atletiky na Reálnom gymnáziu. (6)

Roky 1902 – 1906 sú charakteristické stagnáciou atletiky z výkonnostného pohľadu. Podujatia sú napriek tomu hodne navštevované, nakoľko telocvičné ukážky z atletiky boli veľmi obľúbené u obecnstva.

Víťazi jednotlivých disciplín sú odmeňovaní naďalej striebornými a bronzovými medailami. V roku 1903 sú odmeňovaní najmladší už aj knihami. V roku 1904 na záverečných pretekoch dosiahol najlepší výkon iba Rudolf Mayer vo vrhu guľou (pravá aj ľavá ruka), a to rovných 20 metrov. V roku 1906 povolilo Reálne gymnázium prvýkrát súťažiť aj najmladším žiakom školy v skoku do diaľky. Dovtedy mohli pretekať len v jedinej disciplíne – v behu. Starší gymnazisti (od 5. triedy) súťažili v združených pretekoch, kde sa hodnotili výkony dosiahnuté v skoku do diaľky a vo vrhu guľou. Najlepšie výkony v obidvoch disciplínach dosiahol síce Š. Mayer (510 cm a 10,30 m), ale pretože sa hodnotil aj štýl, umiestnil sa na 2. mieste za Alfrédom Pokorným (490 cm a 9,70 m). (7)

V ďalších dvoch rokoch sa záverečné preteky síce poriadali, ale bola dosiahnutá len priemerná úroveň. Zaviedla sa však nová disciplína – hod diskom. V roku 1908 dosiahol najlepší výkon v združených pretekoch 17-ročný Gejza Pogány, ktorý sa neskoršie stal vo vrhu guľou československým rekordérom. Na záverečných pretekoch dosiahol v skoku do diaľky 530 cm a vo vrhu guľou 9,15 m. (8)

V nasledujúcich rokoch sa v rámci záverečných skúšok v atletike konajú medzinárodné preteky. Zavádza sa prvýkrát beh vo vyšších ročníkoch (r. 1911). V júni 1912 na záverečných pretekoch výborné výkony dosiahol 15-ročný Imrich Svitok zo 4-tej triedy reálky, ktorý v skoku do diaľky dosiahol výborný výkon 540 cm. Zvíťazil aj v skoku do výšky výkonom 145 cm.

V roku 1913 po skončení skúšok z telesnej výchovy boli usporiadané medzimestské preteky medzi kremnickým a banskobystričským gymnáziom. Uskutočnili sa medzi jednotlivými ročníkmi, a to v týchto disciplínach: v behoch na 100 m a 130 m, v skoku do výšky a do diaľky, vo vrhu guľou a v štafetovom behu. Z kremnických atlétov zvíťazil v behu na 100 m Nehnevaj, v behu na 130 m Tilesch, vo vrhu guľou Tilesch výkonom 9,35 m. V skoku do diaľky prekvapil veľmi pekným výkonom 585 cm Svitok. V konečnom hodnotení zvíťazila Kremnica, keď získala o 2 bronzové medaily viac. Preteky sledoval veľký počet divákov. (9) V roku 1914 založil na reálke profesor telesnej výchovy Wiedermann telocvičný krúžok pre staršie ročníky. Konali sa raz do týždňa, v stredu v popoludňajších hodinách. Najviac času sa venovalo ľahkoatletickým cvičeniam. V júni pri záverečných ukázkach ľahkoatletických cvičení boli dosiahnuté výborné výsledky. V preteku 15-ročných chlapcov v skoku do diaľky dosiahol Pavol Bolner 535 cm, František Kukla 533 cm a Vladimír Peterec 530 cm. 13-ročný Steinhübel v tejto disciplíne zvíťazil vo svojej ročníkovej kategórii výkonom 480 cm. Vrh guľou vyhral Svitok výkonom 17,72 m (pravou vrhol 9,80 m a

ľavou 7,72 m). V hode diskom zvíťazil Ladislav Pataki súčtom obidvoch výkonov 47,10 m (pravou 25,40 m a ľavou 21,78 m). (10)

Ako vidieť, atletická činnosť na reálke neskončila ani v čase vypuknutia 1. svetovej vojny. V roku 1915 boli znovu usporiadané ukážky ľahkoatletických disciplín. V skoku do výšky zvíťazil na nich Svitok výkonom 152 cm a vo vrhu guľou Šuhajda výkonom 10,00 m. Posledný májový deň roku 1916 sa znovu konala prehliadka výkonnosti gymnazistov. V súťaži mladších gymnazistov (do 4. triedy) z jednotlivcov dosiahol Steinhübel víťazstvo v behu a v skoku do výšky. V skoku do výšky prekonal 145 cm, na 2. mieste skončil Mikuláš Kučera výkonom 142,5 cm. V tej istej disciplíne v

Mikuláš Kucsera (Kučera) pri skoku do výšky

súťaži starších gymnazistov dosiahli najlepšie výkony Alexander Starna a Rudolf Donner, ktorí prekonalí výšku 155 cm. Vo vrhu guľou dosiahol Bolner výkon 9,47 m. Bolner zvíťazil aj v hode diskom pekným výkonom 30,20 m. Na tejto atletickej súťaži skočil do výšky Miloš Gašparec 162,5 cm. Tento výkon však dosiahol už bez pomocného stupňa. Dovtedy, ako vieme, sa skákalo s pomocným dreveným odrazovým stupňom. (11)

Na toto obdobie si spomínal aj bývalý československý olympionik, 72-ročný Mikuláš Kučera (Kucsera), ktorý začal svoje prvé atletické kroky na reálke v Kremnici: „Keď si spomínam na študentské roky v Kremnici, tak si vždy zrovnávam toto obdobie s obdobím súčasného stavu technických a materiálnych vymožeností pre rozvoj atletiky. V časoch môjho gymnaziálneho štúdia sme nemali žiadne materiálne podmienky pre pestovanie atletiky. Dlhو potom sme ešte nepoznali pojem tepláky a pretekali sme tiež väčšinou bosí. Atletiku sme pestovali na futbalovom ihrisku miestneho športového klubu (ŠK). Poznali sme len jediný spôsob prekonania latky pri skoku do výšky, a to strižný. Týmto spôsobom skákali všetci žiaci. Miestom odraziska bol drevený stupeň, ktorý sme nazývali dobogó. Dopadalo sa na tvrdú, holú zem, čím veľmi trpeli nohy. Vždy sa skákalo cez špagát, iba na pretekoch cez štvoruholníkovú latku. Pre skok do diaľky sme vždy len pred pretekmi vykopali jamu a do nej nanosili z potoka piesok. Po pretekoch sa doskočisko vždy zrušilo. Pre hod diskom sme si dali zhotoviť celokovové disky s jednou vypuklou a s druhou plochou stranou. Štafetové behy sa behávali okolo futbalového ihriska. Obecenstvo tvorilo vždy vonkajšiu bariéru pri týchto behoch. Tieto atletické preteky, v závere školského roku, boli veľkou spoločenskou udalosťou. Ľudia ich navštevovali vo veľkom počte. Starší pretekári nastupovali k pretekom vždy so získanými medailami, ktoré mali pripnuté na hrudi aj počas pretekov. Preteky sa konali každoročne vždy iba jediný raz.“ (12)

Mikuláš Kučera dosiahol po odchode z Kremnice svoj veľký úspech v roku 1922, keď sa stal spoludržiteľom československého rekordu v skoku do výšky výkonom 185 cm. V tom čase štartoval v Bratislave za I. ČsŠK (1. Československý športový klub). V Kremnici študoval na reálke do roku 1918, kedy sa odsťahoval aj s rodičmi do Bratislavy. Bol výborným všestranným atlétom, dokázal zabehnúť 100 m za 11,3 sek, oštepom hodil za hranicu 48 metrov, behával aj stredné trate. V roku 1924 bol nominovaný na OH. V Paríži ho však čakalo len veľké sklamanie. Vinou zlej organizácie výpravy a nevyhovujúcimi podmienkami, ako aj veľmi zlými tréningovými možnosťami bol handicapovaný, a preto nedokázal podať ani svoj štandardný výkon. Z ďalších pekných úspechov rád spomínal na medzinárodné atletické stretnutie v r. 1926, uskutočnené vo Viedni, kedy zvíťazil nad neskorším maďarským rekordérom Késmarkim výkonom 178 cm.

Kremnica sa môže z tých čias pochváliť ešte jedným československým rekordérom, ktorý začínal s atletikou na reálnom gymnáziu. Bol ním Gejza Pogány. Reálku

Kremnica sa môže z tých čias pochváliť ešte jedným československým rekordérom, ktorý začínal s atletikou na reálnom gymnáziu. Bol ním Gejza Pogány. Reálku

skončil ešte v Kremnici. Odišiel študovať na Právnickú fakultu do Bratislavy. Tu pretekal za PTE (Pozsonyi Torna Egyesület), Bratislavský telovýchovný spolok. V rokoch 1911 – 1914 pretekal za MAC (Magyar Athletikai Club) Budapešť. Bol výborným atlétom, disponoval veľkou fyzickou silou. V skoku do diaľky z miesta zaznamenal napríklad vynikajúci výkon 308 cm. Najväčšie svoje úspechy slávil však vo vrhu guľou. Pre túto disciplínu bol aj veľmi dobre telesne stavaný, vážil 106 kg. V roku 1912 sa v tejto disciplíne stal majstrom

Gejza Pogány

Rakúska výkonom 13,50 (už ako senior). V roku 1913 dosiahol v Budapešti svoj najlepší výkon – 13,83 m. Pretože maďarský telovýchovný spolok PTE, za ktorý pretekal, nebol zmluvným členom Čs AAÚ, rekord mu

nebol uznaný za československý. Z roka na rok mu klesala výkonnosť. Ako 32-ročný v r. 1924 vytvoril výkonom 12,35 m oficiálny československý rekord. (13)

Aj keď v čase 1. svetovej vojny malo všetko atletické dianie v Kremnici primeranú úroveň, predsa však bolo badať vplyv vojnových pomerov na oblasť tejto činnosti. Nastáva postupný úpadok atletiky hlavne na reálke. Reálne gymnázium ako jediné v Kremnici sa mohlo prezentovať primeranou atletickou činnosťou, hoci už tu existovala celý rad iných škôl - Meštianska škola, Ústav pre hluchonemých, Čipkárka škola a Ľudové školy. Z týchto však len niektoré nadviazali na atletickú tradíciu gymnázia v neskorších rokoch.

Povojnové hospodárske problémy mali za následok zabrzdzenie rozvoja atletickej činnosti v meste. Ani po založení Telovýchovnej jednoty Sokol 6. apríla 1919 sa v prvých rokoch úroveň atletiky v meste nezdvihla. V októbri tohto roku vznikla sokolská Pohronská župa, do ktorej bola Kremnica začlenená. Podľa politického a hospodársko-správneho rozdelenia patrila do Hontianskej župy. Dovtedy jediná agilná škola na úseku atletickej činnosti – kremnická reálka – prežíva stagnáciu. Najväčší športový rast v meste zaznamenal iba futbalový odbor.

Kremnica bola v dvadsiatych rokoch rozdrobená na viacej telovýchovných organizácií. Po miestom Športovom klube a Sokole to bola miestna Robotnícka telocvičná jednota (RTJ) založená v roku 1924, ďalej Orol a školy. Atletiku pestovali na Reformnom reálnom gymnáziu, v Sokole a v RTJ. Svoj prudký rast zaznamenala však až v tridsiatych rokoch. V Sokole sa cvičila najmä nárad'ová gymnastika podľa Tyršovej telocvičnej sústavy. Telovýchovné vystúpenia jeho členov mali predovšetkým masový charakter. Sokolská župa Pohronská poriadala od 20-tych rokov župné preteky a župné zlety. Podľa pretekových pravidiel ČOS (Československá obec sokolská) okrem nárad'ového telocviku sa súťažilo aj v atletických disciplínach. Tieto sokolské preteky obsahovali spočiatku však pomerne málo atletických disciplín, napr. v r. 1922 na župných pretekoch v Lučenci bol len beh na 100 m, vrh guľou a skok do výšky. V bodovacom hodnotení sa atletické výkony hodnotili spolu s gymnastickými. Až v tridsiatych rokoch sa atletika na sokolských pretekoch osamostatňuje a vyčleňuje od nárad'ovej gymnastiky.

Po vytvorení I. ČSR bolo bývalé Reálne gymnázium zreformované a získalo nový názov Čs. reformné gymnázium. Atletický život v tomto období akoby sa z neho úplne vytratil. Správy o tom, že by pokračoval v tradícii svojich zakladateľov a predchodcov aj v týchto rokoch, sa nezachovali. Obnovuje sa v neobvyklej miere až začiatkom 30-tych rokov, po skončení svetovej hospodárskej krízy. Akiste aj táto závažná okolnosť mala nemalú príčinu na jej stagnácii a úpadku. Kremnickí pretekári v rámci župy dosahovali len veľmi slabé výsledky, preto uvádzame len ich väčšie úspechy.

V júni roku 1924 kremnickí dorastenci Sokola sa

zúčastnili župných pretekov v Banskej Bystrici, kde za účasti 5 družstiev obsadili predposledné miesto pred Banskou Štiavnicou. V spoločnom bodovaní atletických disciplín a prostných cvičení boli najúspešnejší Skladan a Červenák, ktorí sa pri účasti 30 pretekárov umiestnili zhodne na 6. mieste. Na dokreslenie vtedajšej úrovne atletiky vo všeobecnosti stačí uviesť, že v skoku do výšky Červenák výkonom 125 cm obsadil 5. miesto. Kremnické dorastenky v týchto združených pretekoch zvíťazili. V skoku do výšky 2. – 4. miesto obsadili rovnakým výkonom 105 cm Märzová, Běhalová a Dobříková. Najúspešnejšia dorastenka Bělohlávková, ktorá v celkovom poradí jednotlivcov obsadila 3. miesto, skončila v hode loptou ľavoruč s výkonom 20,26 m na 2. mieste. (14)

V júni 1925 sa konal zlet žiactva a dorastu v B. Štiavnicí. Dorastenci za účasti 6-tich družstiev skončili na predposlednom mieste a dorastenky v súťaži 7-mich družstiev na 4. mieste. Najlepšie pretekárky: Šlouchová, Kotrčová a Čunderlíková. V roku 1926 sa konal všesokolský zlet. Kremnica v súťaži 174 družstiev štartovala spolu s Lučencom ako jedno družstvo, ktoré sa umiestnilo na 29. mieste.

Na župných pretekoch konaných v júni 1927 v Banskej Bystrici skončilo kremnické družstvo na poslednom 4. mieste. Najúspešnejšie si však viedol Políček, ktorý v kategórii jednotlivcov zvíťazil. Zo žien boli najúspešnejšie Rojarová a Hoková. (15)

Na oslavu 10. výročia vzniku republiky 28. 10. 1928 usporiadala sokolská župa štafetový beh župou. Tretia etapa viedla cez Kremnické pohorie do Tajovskej doliny. Štafetového behu sa zúčastnilo 58 bežcov. Kremničania si vyslúžili pochvalu, pretože tento úsek bol obtiažny a náročný z hľadiska prekonávania veľkej nadmorskej výšky bežcami.

Rámec atletických pretekov poriadaných reálkou každoročne na konci školského roku dokreslil Ing. Karol Ország takto: „Previerky telesnej zdatnosti a výkonnosti vo forme atletických telovýchovných slávností sa usporiadávali v závere školského roku za účasti rodičov a širokej verejnosti. Už samotný nástup pred pretekmi mal slávnostný rámeček. Tieto preteky bývali spojené s oslavami záveru školského roku. Najlepší vybratí jednotlivci z každého ročníka v určitom počte pochodovali od reálky pred Dolnú bránu a Dolnou ulicou k miestu konania pretekov na Hutnícke námestie. Niekedy sa pochodovalo až k Hornej ulici, kde bolo určené miesto zhromaždenia.

Oslavy mali národnostný charakter. Na čele sprievodu niesol žiak školy zástavu. Zástavu niesol obyčajne žiak posledného ročníka alebo žiak, ktorý sa v niečom vyznamenal (žiač s vynikajúcim prospechom alebo najlepší športovec). Každý to pokladal za poctu. Od 4. triedy vyššie všetky triedy mali svojich trubačov, ktorí spolu s bubeníkmi pochodovali tiež na čele sprievodu. Na mieste pretekov mala svoje čestné miesto honorácia, význační predstavitelia mesta a profesori, ktorí sedeli

na laviciach. Žiaci školy, ktorí nepretekali, tvorili okolo ihriska bariéru spolu s rodičmi a ostatným obecenstvom. Z jednotlivých disciplín boli najatraktívnejšie behy. Behalo sa na vymedzenom území medzi kolíkmi, ktoré boli lemované bielymi širokými stuhami. V rámci týchto atletických cvičení sa konali prosté cvičenia, ktoré mali masový charakter, podobne ako neskoršie uskutočňované sokolské slety. Na tieto atletické preteky sa žiaci nepripravovali zvlášť špeciálne. V rámci hodín telocviku sa nacvičovali behy a skoky. Inakšie profesori, ktorí boli po roku 1918 väčšinou českého pôvodu, forsírovali hlavne náradňový telocvik, ktorý prevzali zo sokolského Tyršovho telocvičného systému.“

Biografie

JUDr. Gejza POGÁNY

Mgr. Miroslav Hazucha

Prvým významným odchovancom Reálneho gymnázia v Kremnici, ktorý vynikol v atletike, a to až na medzinárodnom fóre, bol vrhač guľou. Bol ním JUDr. Gejza P o g á n y (* 28. 2. 1892 v Leviciach – † 24. 8. 1963 v Karlových Varoch). V rôznych prameňoch sú ako jeho rodisko uvádzané Veľké Krškany v okrese Levice, kde vtedy žila jeho rodina.

Pochádzal zo zmiešaného manželstva: matka bola rodáčkou z Dvorník nad Nitricou, otec bol stredoškolským profesorom v Debrecíne, kde Gejza začal chodiť do nižších tried. Maturoval v roku 1910 po absolvovaní Reálneho gymnázia v Kremnici. Atletickým krstom prešiel na okresných študentských slávnostiach na záver školského roku. Vybral si vrh guľou, kde prirodzenou silou svojej statnej postavy zvíťazil výkonom 9,30 m. Atletika sa mu zapáčila, o čom svedčia jeho výkony v skoku do diaľky z miesta 3,06 m a v skoku do výšky 168 cm.

Skutočným atlétom sa stal až počas vysokoškolského štúdia v Bratislave, kde v klube PTE (Polgári Torna Egyesület – Mestský telocvičný spolok) sa špecializoval práve na vrh guľou. Výrazným výkonom 13,53 m v roku 1911 sa dostal do čela uhorských tabuliek a výkonom 13,50 m sa stal majstrom Rakúska. Hostoval i v budapeštianskom klube MAC, ktorého dres obliekal počas štúdia medicíny i prvý olympionik slovenského pôvodu Alojz Szokol, účastník I. OH v Aténach v roku 1896. Medzi nominovanými na olympijské hry roku 1912 v Štokholme bolo i meno Pogány, tam však necestoval pre zranenie z pretekov vo Viedni tesne pred odchodom. Osobné maximum 13,83 m dosiahol v roku 1913. Viac ako metodika tréningu mali na tom zásluhu jeho fyzické parametre: výška 188 cm a hmotnosť 110 kg.

Po nasadení v 1. svetovej vojne a v novom usporiadaní Európy zostal JUDr. Gejza Pogány v Bratislave, kde mal advokátsku kanceláriu. Atletike a svojej obľúbenej disciplíne sa venoval naďalej v rámci svojich možností

a vtedajších podmienok. V slovenskej rekordnej listine je zapísaný tri razy, najlepšie výkonom 13,05 m v roku 1920. Z niekoľkých výkonov lepších ako československý rekord mu neplatili žiadne, nakoľko až do roku 1924, do zlúčenia atletických klubov pod Československú amatérsku atletickú úniu (ČSAAU), jeho klub PTE (Polgári Torna Egyesület – Mestský telocvičný spolok) bol mimo. Je zaujímavé, že mu platila bronzová medaila z majstrovstiev ČSR v roku 1922 za výkon 12,05 m. V nových podmienkach získal v roku 1924 v Prahe titul majstra ČSR výkonom 12,35 m. Reprezentoval v piatich medzištátnych stretnutiach: štyrikrát za Uhorsko a raz v drese Československa proti Rakúsku v roku 1924 v Prahe, v ktorom zvíťazil v československom rekorde výkonom 12,80 m.

JUDr. Gejza Pogány zomrel počas liečenia v českých kúpeľoch Karlove Vary po infarkte. Po atletickej inšpirácii v Kremnici prešiel športovou dráhou podmienenou a limitovanou peripetiami pionierskeho obdobia. Okrem dlhej pretekárskej kariéry sa podieľal na práci v atletickom hnutí aj ako funkcionár.

Mikuláš KUCSERA

Mgr. Miroslav Hazucha

Kremnické atletické korene mal i prvý olympionik, ktorý tak predstihol neskorších olympionikov mesta v bežeckom lyžovaní. Na olympijských hrách v roku 1924 v Paríži v skoku do výšky štartoval Mikuláš K u c s e r a (* 10. 6. 1902 v Budapešti - † 28. 5. 1983 v Bratislave). V jeho slovensko-maďarsko-českých vetvách rodokmeňa i v osobnej športovej histórii bolo viacero zaujímavých peripetií.

Hoci prím v jeho bohatej športovej dráhe hrala atletika, o Mikulášovi Kucserovi možno tvrdiť, že bol pravým „allround“ športovcom vo vtedajšom ponímaní. Bol hráčom futbalu, ľadového hokeja, rugby, pestoval aktívne lyžovanie, krasokorčuľovanie, plávanie (bol dlhoročným riaditeľom kúpeľov Grössling v Bratislave) a napokon bol dlho aktívnym turistom.

Budúci šampión medzi skokanmi do výšky prejavil svoje nadanie na Reálnom gymnáziu v Kremnici, kde výrazne prevyšoval rovesníkov na školských hrách práve v skokanských disciplínach. Po úmrtí otca v roku 1918 a presťahovaní rodiny do Bratislavy zdokonalil svoj talent i všestrannosť v tamojších kluboch PAC (Polgári Atlétika Club – Mestský atletický klub), PTE (PolgáriTorna Egyesület – Mestský telocvičný spolok), I. ČsŠK (I.

Československý športový klub) a v Slávii, ba napokon ešte v rokoch 1929 – 1935 hrával hokej za Rapid Trnava.

Skákal štýlom svojej doby, t. j. „sweeney“-štýlom, čím bol veľmi podobný fenomenálnemu slovenskému predchodcovi Ivanovi Wardenerovi, ale patril aj k prvým priekopníkom „rollstylu“, predchodcu „straddle“, čo je stručný názov pre prevalenie obkročmo. Neraz ho demonštroval, ale pravidlá mu to na majstrovských pretekoch nedovoľovali. Skokom 185 cm v roku 1924,

Mikuláš Kucsera

čo znamenalo vyrovnanie československého rekordu, a taktiež úspešnou kvalifikáciou si položil základ k olympijskej nominácii do Paríža. Tam bol po výkone 173 cm vyradený v kvalifikácii. V slovenskej rekordnej listine je za menom Kucsera 12 záznamov skokov od 170 cm po 186 cm, potom prišla éra jeho nástupcu Štefana Sta-

nislaya. Na prvorepublikových československých šampionátoch bol dvakrát „zlatý“, keď zvíťazil v rokoch 1922 a 1924. Reprezentačné tričko obliekol dvakrát, vždy proti Rakúsku: v roku 1922 bol tretí a v roku 1924 zvíťazil.

S občianstvom Mikuláša Kucseru bolo spojené dobrodružstvo, také charakteristické pre vtedajšiu dobu po rozpade monarchie a vzniku Československa. Ako bankový úradník v Kecskeméte mal iba prechodný pas a československé občianstvo mu až po protekciách atlétov v rozhodujúcich funkciách udelili v roku 1927. Ešte si musel odslúžiť i náhradnú vojenskú službu. Za pozoruhodnú možno označiť i skutočnosť, že jeho nevlastná matka Izabela Hennigová bola vnučkou Franza Liszta, veľkého hudobného skladateľa a klavírneho virtuóza (zrejme aj so slovenskými koreňmi).

Ing. Karol ORSZÁG
Ing. Peter Ország (syn)

Karol Ország (* 24. 7. 1908 v Kremnici – † 8. 3. 1995 v Bratislave) študoval v Kremnici na Reálnom gymnáziu, kde aj zmaturoval. Všestranne športoval, napr. ako lyžiar bol už v tej dobe populárny ovládaním celého radu prvkov akrobatického lyžovania, čo pri vtedajšej skromnej technickej vybavenosti lyžiarskej výstroje bolo zvlášť obdivuhodné.

Po maturite odišiel študovať na Vysokú školu ekonomickú do Prahy, odbor komerčné inžinierstvo. Po skončení vysokej školy a absolvovaní vojenskej prezenčnej služby usídlil sa v Bratislave, kde sa aj oženil 6. apríla 1939. Konkurzom sa zamestnal na Ministerstve hospodárstva a pracoval v oblasti cestovného ruchu. Po 2. svetovej vojne výrazne pomohol Kremnici pri obnove turistických zariadení (napr. výstavba novej chaty KSTL na Skalke).

V roku 1953 v rámci plošného prepúšťania úradníkov pôsobiacich v predchádzajúcich režimoch bol presunutý do výroby na manuálnu prácu do miesta, kde mal domovské právo – do Kremnice. V priebehu pol roka sa sťahovala za ním aj rodina. Začal pracovať v Okresnom stavebnom podniku Kremnica v stavebnej čate. Neskôr sa dostal do úradníckych funkcií a pred odchodom do dôchodku bol hlavným plánovačom tohto podniku, ktorý už v tom čase bol presťahovaný do Žiaru nad Hronom. Tam aj denne dochádzal. Napriek tomuto nepriaznivému profesnému vývoju bol mimoriadne aktívny v kultúrnej oblasti. Približne desaťročie pracoval na komplexnej katalogizácii Františkánskej knižnice v Kremnici. Dlhé roky bol činný vo viacerých v meste pôsobiacich hudobných telesách – napr. v sláčikovom kvartete.

Po nástupe na dôchodok mu zomrela manželka, tak sa rozhodol presťahovať späť do Bratislavy, kde žili jeho dvaja synovia.

Pokračovanie v ďalšom čísle Kremnického letopisu.

Poznámky:

- 1) Főreáliskolaertesítője (správa reálnej školy) 1894.
- 2) Főreáliskolaertesítője 1896.
- 3) Főreáliskolaertesítője 1896/97.
- 4) Főreáliskolaertesítője 1897/98.
- 5) Főreáliskolaertesítője 1899/1900.
- 6) Főreáliskolaertesítője 1900/1901.
- 7) Főreáliskolaertesítője 6, 1906.
- 8) Főreáliskolaertesítője 8, 1908.
- 9) Főreáliskolaertesítője 13, 1913.
- 10) Főreáliskolaertesítője 14, 1914.
- 11) Főreáliskolaertesítője 16, 1916.
- 12) Vlastné zápisky M. Kucseru.
- 13) Vlastné zápisky dr. R. Holzera.
- 14) Vestník Detvan 3, 1924.
- 15) Vestník Detvan 6, 1927.

Zoznam literatúry použitej Petrom Holosom:

- 1) Bod'ová, M.: Dejiny telesnej výchovy v Kremnici. Bratislava, KITVŠ 1961.
- 2) Československý šport 11-12, 1958-1959.
- 3) Főreáliskolaertesítője (správa št. kráľ. hlavnej reálnej školy v Kremnici) 1894, 1896-1904, 1906, 1908, 1911-1916.
- 4) Glesk, P.: Ľahkoatletické výkony na Slovensku v r. 1954.
- 5) Glesk, P.: Ľahkoatletické výkony na Slovensku za rok 1957.
- 6) Kolektív: Polstoročie v belasom 1919-1969. Bratislava, Šport SÚV ČSZTV 1964.
- 7) Lamoš, T.: Sídelný zemepis Kremnice. Bratislava, SAVU 1948.
- 8) Ľahkoatletické tabuľky a ročenky výkonov jednotlivých výročníkov okresu Žiar nad Hronom za roky 1961-1972.
- 9) Osobný styk s činovníkmi a organizátormi atletiky v Kremnici.
- 10) Pravda 39-40, 1958-1959.
- 11) Prielom 8, 1958.
- 12) Ročná správa čl. štátneho reformného reálneho gymnázia Pavla Križku v Kremnici 15-20, 1932-1938.
- 13) Smena 10, 1957.
- 14) Smer 9, 1957 a 10, 1958, 1959.
- 15) Šášky, L.: Kremnica. Bratislava, Šport SV ČSTV 1968.
- 16) Športový týždeň 5, 1932, 44 a 6, 1933, 31.
- 17) Vestník sokolskej župy Pohronskej „Detvan“ 1-16, 1966-1937.
- 18) Vlastné zápisky T. Štubňu.
- 19) Vlastné zápisky A. Vykysalého.

Pavol Križko a jeho zásluhy o rozvoj múzejníctva na Slovensku, zvlášť v Kremnici

Daniel Haas Kianička

Motto:

Hic mortui vivunt et muti loquuntur!

Tu mŕtvi žijú a nemí hovoria!

- Starobylý latinský nápis, ktorý sa nachádzal nad vstupom do starého mestského archívu v Kremnici. Dnes si ho možno prečítať aj nad vchodom do vstupnej haly kremnického múzea.

Uvedené motto možno použiť nielen vo vzťahu k predmetom a inštitúciám, ale i k ľuďom. Aktuálne aj v spojitosti s osobou historika, archívára a múzejníka Pavla Križka. Hoci tento svet opustil už pred stodvanásťimi rokmi, jeho duchovný odkaz a dielo nestratili nič na aktuálnosti a čerpáme z nich dodnes.

Pavol Križko, používajúci ako spisovateľ pseudonym Tribránsky, sa narodil v roku 1841 v Banskej Bystrici. Jeho otec sa volal Samuel, mama Júlia, rodena Palušová. Medzi rokmi 1848 – 1851 absolvoval Pavol v B. Bystrici základnú školu. Potom sa u otca začal priučať tkáčskemu remeslu. V roku 1855 nastúpil na banskobystričné gymnázium. Po absolvovaní piatej triedy v roku 1860 sa rozhodol kvôli nedostatku financií v rodine štúdium predčasne ukončiť a uchádzať sa o miesto učiteľa na evanjelickej škole v Kremnici. Mimochodom, dôvodom, prečo sa prihlásil do „konkurzu“, nebola len finančná tieseň, ale aj „nerozvážna“ stávka s priateľmi, že sa mu miesto učiteľa v Kremnici podarí získať. V roku 1861 tak Križko prišiel do Kremnice a napriek svojmu odhodlaniu pokračovať v stredoškolských a univerzitných štúdiách pôsobil v Kremnici až do konca svojho života. V roku 1862 sa oženil s Máriou Marčekovou z Mošoviec a vzápätí na to si v Kremnici kúpili dom, ktorý sa stal strediskom národného a kultúrneho života a ktorý od roku 1932 zdobí pamätná tabuľa pripomínajúca osobnosť Pavla Križka. Pavol a Mária priviedli spolu na svet desať detí, z ktorých šesť sa dožilo dospelého veku.

Pavol Križko zastával v Kremnici niekoľko pracovných pozícií. Vo funkcii učiteľa a kantora na evanjelickej škole pôsobil do roku 1872, kedy bol menovaný za mestského archívára. Z finančných dôvodov bol od roku 1877 i hlavným účtovníkom mesta. Na oboch miestach súčasne pracoval do roku 1885. V tom roku sa archívárom stal Július Bakhman. Po jeho odchode na notárske miesto sa Pavol Križko opäť vrátil do archívu, pričom bol uvoľnený z funkcie účtovníka a mohol sa plne sústrediť na prácu archívára a historika. Zdá sa takmer neuveriteľné, že popri svojej základnej pracovnej náplni a bohatom rodinnom a spisovateľskom živote zvládol Križko plnohodnotne zastávať v meste aj post správcu bane Karol (medzi rokmi 1881 – 1884) a mest-

ských lesov (po roku 1884), vedením ktorých ho poveril magistrát mesta za účelom zefektívnenia ich prevádzky. Okrem toho sa zúčastňoval výrazne aj spolkového života. Bol predsedom Čitateľského spolku, pokladníkom Hasičského spolku, spoluzakladateľom prvého uhorského filatelistického spolku Album a spolu s katolíckym kaplánom Františkom Šujanským zakladateľom Tovarišského spolku.

Predtým ako sa bližšie pozrieme na prácu Pavla Križka v mestskom múzeu, treba zdôrazniť, že nesmierne kus práce odviezol aj v mestskom archíve. Napísal viac ako 12 000 registrov a indexových hesiel z rôzneho archívneho materiálu. Výsledkom jeho práce je 719-stranové repertórium k listinám a listom z rokov 1700 – 1750 a 1612-stranový index k tzv. kuriálnym protokolom z rokov 1490 – 1699 a mestskej knihe z rokov 1426 – 1700. Archív aj aktívne prezentoval, z jeho fondu publikoval v rôznych periodikách 120 listín a listov.

K múzejníctvu mal Pavol Križko vždy veľmi blízko. Profesionálnejšie sa mu začal venovať od roku 1889, odkedy bol už výlučne mestským archívárom. Uvedomoval si, že v archíve a v budovách patriacich mestu je uložených množstvo trojrozmerných pamätihodných predmetov. Na radnici bola totiž prinajmenšom od prelomu 17. a 18. storočia budovaná zbierka tzv. klenotov, ktorá bola pravidelne inventarizovaná. Najstaršie exempláre súpisov týchto predmetov pochádzajú z rokov 1724 a 1767. Križko získal prehľad o odbornej práci v múzeách už pred rokom 1889. Pravidelne navštevoval múzeá v iných mestách, najmä v českých krajinách. Pozorne sledoval prípravu národopisnej výstavy slovenských ľudových výšiviek v Martine, ktorá sa stala základom pre novozaložené martinské Múzeum a Bibliotéku. O Križkovom vzťahu k múzejnému zberateľstvu svedčí fakt, že Múzeu v Martine daroval svoju zbierku minerálov. Keď mesto Kremnica v roku 1889 odkúpilo a adaptovalo pre mestský archív budovu tzv. Hynkovského domu susediaceho s radnicou, rozhodol sa Pavol Križko odčleniť od archívu trojrozmerné predmety a vytvoriť mestské múzeum. Magistrát najprv prepustil preň priestory v stredovekej veži stojacej neďaleko radnice. Neskôr boli pre múzeum ako inštitúciu privtelenú k mestskému archívu vyčlenené priestory v dome odkúpenom od Hynkovcov.

Pavol Križko získaval trojrozmerné predmety do zbierok od svojho nástupu do mestského archívu v roku 1872, teda dlho pred oficiálnym založením múzea. V roku 1872 bolo v archíve 8 zlatých mincí, 97 strieborných mincí, 1 medená minca a 8 medailí, z ďalších predmetov, ktoré tvorili súčasť spomenutých mestských

klenotov, to boli rôzne pečatidlá, skúšobné ihly, truhlice, kalichy, slávnostné bankské nástroje, kľúče od mesta, zástavy či odevy. Medzi rokmi 1872 – 1890 pribudli do archívu hlavne predmety z nálezov, prevažne numizmatického charakteru. Napríklad v roku 1873 Križko získal denár z 15. storočia nájdený pri Kunešove, v roku 1877 nález mincí zo Skalky, v roku 1886 strieborný dvojgroš. Križko sa už v tomto období intenzívne zaujímal o zberateľstvo a archeológiu. Dokladajú to spomienky známeho kremnického lekára a spisovateľa Gustáva Kazimíra Zechentera-Laskomerského, ktorý vo svojich pamätiach píše, že v marci roku 1879 si spolu s Križkom vyšli na hrad Šášov. V jeho okolí našli v zemi množstvo hlinených črepov z kuchynského riadu, staré hrubé tehly, slimákovitý drôt, zlomok náramku a ihly a šperk. Obaja sa zhodli, že ide o dôkazy pravekého osídlenia šášovského hradného kopca. Na záver Zechenter uvádza: „Veru i tu to platí, že i skaly vedia vravieť. A tak i hlina.“ Táto pekná alegória súzvučí s mottom uvedeným v záhlaví tohto článku. Skrátka, existujú medzi nami ľudia, ktorí „žijú“ aj po smrti a veci, ktoré i keď nie sú živé, majú schopnosť hovoriť.

Po založení múzea v roku 1890 sa získavanie predmetov do jeho zbierok zintenzívnilo. Počas svojho pôsobenia v múzeu, teda medzi rokmi 1890 – 1902, zapísal Pavol Križko do prírastkových kníh takmer 1800 predmetov. V roku 1890 patrilo do múzejnej zbierky 9 zlatých, 283 strieborných, 125 medených mincí a 2 mince zo žltého kovu a 8 medailí a 1 bankovka. Do roku 1902 presiahol súbor mincí, medailí a bankoviek počet 500 kusov. Ostatných predmetov bolo vyše 1250. Okrem uvedených typov zbierok to boli napríklad historické zbrane, premiestnené do múzea z bývalej radnice na Mestskom hrade, bankské insígnie a plastiky. Predmety evidoval Križko v dvoch základných prírastkových knihách, ktoré založil už v roku 1889 – v knihe numizmatického materiálu a knihe ostatných predmetov. Jeho zápisy obsahovali presné opisy predmetov, prepisy textov, technické parametre (váhu na stotiny až tisíciny), ako aj údaje o pôvode predmetov a okolnostiach ich nadobudnutia. Ten-

to systém splňa všetky základné odborné požiadavky na vedenie evidencie zbierkových predmetov aj dnes. Pavol Križko získaval zbierky do múzea za pomoci okruhu spolupracovníkov a nadšencov histórie. Patrili k nim hlavne účtovník E. Hurtay, pokladník bankských prevádzok Š. Kupec a publicista a skladateľ J. Dohnány, ale aj ďalší – lesný majster Jozef Ružička, ministerský radca Ján Belházy, riaditeľ ľudovej školy E. Gruy, notár J. Tomašek, hlavný mestský inžinier J. Gerstner, policajný kapitán E. Pal-

kovič, Križkovi synovia Bohuslav a Jaromír, Dr. Eduard Amon, fotografi E. Demiany a J. Francisci a iní.

Už v roku 1890 vytvoril Pavol Križko prvú stálu expozíciu múzea. Tá existovala takmer bezo zmeny až do roku 1955, keď sa múzeum osamostatnilo od archívu a presídlilo do novej budovy na južnej strane kremnického námestia. Predmety boli v jej rámci vystavené v troch miestnostiach. V prvej najväčšej boli nainštalované predmety k dejinám kremnického minciarstva, strelecké terče a symbolické kľúče od mesta. V druhej to boli sakrálne predmety, cechové pamiatky a raziaci, tzv. taškový stroj zo 17. storočia. V poslednej boli vystavené zbrane, mestské a bankské zástavy, predmety z cisárskych návštev Kremnice a zvyšné pred-

mety k dejinám mincovníctva a cechov. Múzeum bolo prístupné verejnosti. V roku 1892 navštívilo múzeum a archív spolu 85 osôb, v roku 1895 to bolo 123 osôb. Pri múzeu a archíve existovala aj študijná knižnica, v ktorej bolo podľa údaju z roku 1893 až 1788 kníh.

Podpora rozvoja múzejníctva zo strany Pavla Križka ďaleko presahovala hranice mesta Kremnica. Pri zakladaní múzea Križko úzko spolupracoval so známym historikom, mineralógom, botanikom a múzejníkom Andrejom Kmeťom. Ich vzájomná spolupráca vyústila do založenia Múzeálnej slovenskej spoločnosti (MSS) v Martine v roku 1893. Rok predtým vypracoval Pavol Križko návrh stanov pre túto spoločnosť, a to na základe vzoru Vlasteneckého múzejného spolku v Olomouci. Andrej Kmeť navrhol Pavlovi Križkovi, aby na zakladajúcom zhromaždení spoločnosti prevzal funkciu jej predsedu. Členovia si však napokon zvolili do čela

Zaujímavá podobiza Pavla Križka bez brady

A. Kmeřa. Križko v spoločnosti pôsobil ako referent odboru pre dejepis (spolu s Frankom Víťazoslavom Sasinom) a referent pre pravek, starožitnosti a antropológiu. Bol aj oponentom príspevkov do Zborníka MSS a zúčastňoval sa zbierania predmetov, mnohé spoločnosti sám daroval.

Pavol Križko bol popri práci archivára a múzejníka aj plodným historikom. Napísal 157 štúdií a článkov, ktoré uverejnil v rôznych slovenských, nemeckých, rakúskych, českých a maďarských periodikách, počnúc Letopisom Matice slovenskej, Slovenskými pohľadmi, Zborníkom MSS, cez českú Besedu, viedenský Zukunft až po maďarský odborný historický časopis Századok. Vytvoril kapitoly a heslá do viacerých monografií, lexikónov a kalendárov, napríklad do monografie Tekovskej stolice (Magyarország vármegyéi és városai - Bars vármegye) z roku 1903, do československých zborníkov Slovensko (1901) a Od Šumavy k Tatrám (1898) či do maďarskej encyklopédie Pallas nagy lexikona (1897, 1900 a 1909). V jeho pozostalosti sa nachádza množstvo veľmi zaujímavých rukopisov, ktoré sa postupne vydávajú. Za života vyšlo Križkovi 5 menších monografií v nemčine, maďarčine a slovenčine – Dejiny rímsko-katolíckej cirkevnej obce v Kremnici (1884), Dejiny reštaurovania hradného kostola v Kremnici (1887), Úprava ako treba zbierať a zapisovať miestne názvy (1897), List Filipa Melanchtona... (1897) a Dejiny evanjelických cintorínov v Kremnici (1901).

Na záver sa krátko pozrime na profilovanie sa Pavla Križka v národnostných otázkach. Jeho plat v archíve a múzeu nebol vysoký. Kremnický mestský magistrát mu síce – na základe prísne kontrolovaných výkazov o jeho práci – vyplácal odmeny, tie však boli len sporadické. Napriek nie ideálnej finančnej situácii sa usiloval Križko všemožne podporovať rozvoj slovenského kultúrneho i hospodárskeho života. Bol zakladajúcim členom Matice slovenskej, pričom podporil zbierku na Dom Matice slovenskej. Takisto poskytol financie na časopis

Slovenské pohľady či Živenu. Bol účastinárom Horno-horskej banky Tatra (medzi rokmi 1885 – 1889 bol v nej členom výboru), martinského pivovaru, Mechanickej a elektrotechnickej industrie v Žiline a Dielne na náradie v Martine. Vo svojej historickej spisbe všemožne bránil právo na sebaurčenie pre slovenský národ. Bol národovcom, napriek tomu však nebol konfesionalne ani národnostne neznášavlivý. Práve naopak, bol tolerantným človekom snažiacim sa pristupovať k skutočnosti objektívne. V Kremnici bol akcionárom viacerých hospodárskych spoločností bez ohľadu na národnosť ich členov a zamestnancov. Veľmi aktívne podporoval

česko-slovenskú kultúrnu jednotu. Úzko spolupracoval s Aloisom Jiráskom, Jaroslavom Vlčkom, Luborom Niederlem či Františkom Pastrnekom. V Kremnici sa, ako už bolo spomenuté, priatelil s katolíckym kaplánom Františkom Šujanským, s ktorým sa usilovali poukázať na potrebu spolupráce medzi slovenskými katolíkmi a evanjelikmi. Dobré kontakty mal doma v Uhorsku i s maďarskými historikmi. Spolupracoval s nimi najmä od roku 1874, keď kremnický archív navštívila delegácia Maďarskej (uhorskej) historickej spoločnosti, ktorá mohla konštatovať, že archív je vo vynikajúcom stave. Pavol Križko sa stal hneď nato členom tejto spoločnosti, začal prispievať pravidelne do

časopisu Századok a pomerne intenzívne korešpondoval s viacerými maďarskými historikmi – s Benediktom Csaplárom, Lászlom Fejérpatakym, Vilmosom Frankl-Fraknóim a Sándorom Szilágyim. Spočiatku oficiálne kontakty s posledným z nich prerástli postupom času do priateľského vzťahu. Križkovi dokonca bolo ponúknuté pracovné miesto v Krajinskom archíve v Budapešti. Túto ponuku však zdvorilo odmietol s poukazom na to, že by aj naďalej rád pracoval na rozvoji slovenských dejín.

Pavol Križko bol ako historik, archivár a múzejník vlastne samoukom. O to viac je obdivuhodné, na akého objektivisticky ladeného vedca sa vypracoval. Po počiatočnej romantickej fáze začal intenzívne pozitivisticky

Pavol Križko v staršom veku

pracovať s archívnymi prameňmi a tvoriť pozoruhodné historické diela. V máji roku 1901 odišiel na zaslúžený odpočinok. Avšak ani nie rok po odchode na penziu podľahol 25. marca 1902 ochoreniu obličiek. Na jeho pohrebe v Kremnici sa zúčastnilo množstvo osobností spoločenského a kultúrneho života. V roku 2012 sme si pripomenuli 110. výročie tejto udalosti. V duchu uvedenej motta je však potrebné zdôrazniť, že Pavol Križko a jeho plodný duch stále s nami žijú a môžeme z nich čerpať ponaučenie a inšpiráciu aj v súčasnosti.

Použitá literatúra:

- Slovenský biografický slovník, III. zväzok. Martin, Matica slovenská 1989, s. 267 a 268.
- Múzejníctvo a zberateľstvo na Slovensku. Biografický slovník, zväzok I. Príloha časopisu Múzeum ročník L/2004. Bratislava, Slovenské národné múzeum – Zväz múzeí na Slovensku 2004, s. 46 a 47.
- LEHOTSKÁ, Darina: Život a dielo Pavla Križka (1841 – 1902). In: Z dejín bankských miest (autor: Pavol KRIŽKO). Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964, s. 9 – 67.
- ČELKO, Mikuláš: Pavol Križko 1841 – 1902. Vlastivedný časopis 2/1990, s. 71 – 73.
- ČELKO, Mikuláš: Storočnica múzea. Kremnické ar-

chívniectvo a múzejníctvo 1890 – 1955. Vlastivedný časopis 2/1990, s. 52 – 59.

- ZECHENTER-LASKOMERSKÝ, Gustáv Kazimír: Päťdesiat rokov slovenského života II. Bratislava, Tatran 1974, s. 320 a 321.

- LAMOŠ, Teodor: Archív mesta Kremnice. Sprievodca po fondoch a zbierkach. Bratislava, Povereníctvo vnútra 1957, s. 20 – 22.

- ŠOKA, Milan: Korešpondencia slovenského historika Pavla Križku. In: Stredné Slovensko 1, 1979, s. 132 – 144.

- ŠOKA, Milan: Podiel Pavla Križka na formovaní slovenského múzejníctva. Múzeum, 36, 4, s. 25 – 29.

- LEHOTSKÁ, Darina: Pavol Križko – priekopník slovenského archívniectva. Slovenská archivistika, 15, 1980, č. 1, s. 13 – 31.

- Kto bol kto v histórii Banskej Bystrice 2002, s. 108.

- UHORSKAI, P. – TKÁČIKOVÁ, E. a kol.: Evanjeli- ci v dejinách slovenskej kultúry 1. Liptovský Mikuláš, Transcius 1997, s. 148.

- VALACH, J.: Pavol Križko 1841 – 1902. Martin 1991.

- NOVOTNÁ, Mariana: Dokumentácia zbierkového fondu. Vlastivedný časopis 2/1990, s. 67 – 71.

- MATUNÁK, Michal: Z dejín slobodného a hlavného bankského mesta Kremnice. Kremnica 1928, s. 206 a 207.

Kremnický letopis 2/2014

annales cremnicienses

časopis o dejinách Kremnice a okolia

ročník 13, číslo 2 (december 2014)

celkovo 26. číslo časopisu, prvých 9 čísel vyšlo pod názvom Kremnický rumaj

vychádza 2-krát do roka, cena 1,50 euro

na vydávanie časopisu sa vzťahujú ustanovenia autorského práva

vydavateľ: občianske združenie SOS Kremnica – nezisková organizácia venujúca sa histórii a pamiatkam mesta Kremnice a jeho okolia, IČO: 37823671

adresa redakcie: Štefánikovo námestie 11/21, 967 01 Kremnica, SR

kontakt: 0915 824 518, danielkianicka@yahoo.com, daniel.kianicka@nbs.sk

redaktor, zostavovateľ, redakčné a grafické spracovanie: Daniel Haas Kianička

odborná spolupráca: Magdaléna Kamhalová

fotografie: Matej Plekanec, Radoslav Ragač

tlač: P+M Turany

náklad: 150 ks

registračné číslo časopisu: EV 4158/10, ISSN 1336-8133

Ako dobrovoľná nezisková organizácia uvítame akékoľvek **finančné príspevky** na vydávanie časopisu, prispieť môžete priamo v sídle redakcie alebo v malebnom kremnickom medzibráni, kde sa nachádza pobočka VÚB - číslo nášho účtu je 1481324851/0200.